

Socializační problémy a výchova v neúplné rodině z pohledu matek samoživitelek

Hana Marišlerová

Bakalářská práce
2013

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ BRNO

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Institut mezioborových studií Brno
akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Hana MARIŠLEROVÁ**
Osobní číslo: **H108181**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Socializační problémy a výchova v neúplných rodinách z pohledu matek samoživitelek**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v materiálu IMS "Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách" (IMS 2009). Případně podle dalších materiálů, z nichž některé jsou obsaženy v literatuře připojené k tomuto studijnímu textu. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovedního výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím bakalářské práce.

S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím bude práce zaměřena:

- na problémy s výchovou v neúplných rodinách;
 - na socializační potíže neúplných rodin, jejich ekonomickou úspěšnost;
 - na rozdílné přístupy matek samoživitelek k jejich stavu a příčiny vzniku rozpadu rodiny.
- Součástí práce bude sociologický průzkum, zaměřený na zjištění příčin vzniku neúplných rodin, socializace dětí v takové rodině a srovnání praktických problémů v různých skupinách (věk, vzdělání, zaměstnání) matek samoživitelek.

Rozsah bakalářské práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Kraus, B. Základy sociální pedagogiky. Praha: Portál, 2008.

Matějček, Z., Langmeier, J. Psychická deprivace v dětství. Praha: Karolinum, 2011.

Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003.

Matoušek, O., Pazlarová, H. Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny. Praha: Portál, 2010.

Možný, I. Rodina a společnost. Praha: SLON, 2008.

Špaňhelová, I. Dítě a rozvod rodičů. Praha: Grada, 2010.

Další literatura bude obsažena v Projektu bakalářské práce a průběžně doplňována během práce na tomto textu.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Halka Prášilová, Ph.D.

Katedra psychologie

Datum zadání bakalářské práce:

16. března 2012

Termín odevzdání bakalářské práce:

30. dubna 2013

V Brně dne 16. března 2012

prof. PhDr. Pavel Múhlpachr, Ph.D.
vedoucí ústavu

doc. PhDr. František Vízdal, CSc.
vedoucí katedry

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k prezenčnímu nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné;
- na bakalářské práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

HANA MARIÁNEKOVÁ

Jméno, příjmení studenta

V Brně 5.4.2013

Podpis

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlázení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu, k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacího zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odpirá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlídnou k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

V bakalářské práci jsem se zaměřila na hledání odlišných situací v neúplných rodinách. Jak tyto situace matky samoživitelky řeší, zda potřebují pomoc okolí nebo vše zvládají samotné? Jakou měrou se podílí otec dětí na jejich výchově, hmotném zabezpečení dětí a pomoci matkám? Jak zvládají absenci jednoho příjmu do rodinného rozpočtu, nedostatek času a zajištění chodu domácnosti? Snažila jsem se také zjistit, co konkrétně ženám komplikuje situaci v našem státě a co by uvítaly.

Klíčová slova:

Rodina, neúplná rodina, manželství, registrované partnerství, nesezdané soužití, rozvod, úmrtí jednoho z rodičů, osamělý rodič.

ABSTRACT

In this bachelor thesis I have focused on identifying the diverse situations in single-parent families. How do single mothers cope in these situations, do they need outside help or can they manage on their own? To what extent does the father take part in the children's upbringing, in their material provision and in aiding the mother? How do they cope with the absence of one income in the family budget, with time pressures and household management? I also tried to establish which things, in particular, complicate life for the women in our country and what changes they would welcome.

Keywords:

Family, single-parent family, marriage, registered partnership, cohabitation, divorce, death of one of the parents, a lone parent.

Poděkování

Děkuji paní Mgr. Halce Prášilové, Ph.D. za metodickou a konzultační pomoc při vypracování méj bakalářské práce.

OBSAH

ÚVOD	9
I TEORETICKÁ ČÁST	11
1 RODINA	12
1.1 DEFINICE RODINY	13
1.2 FUNKCE RODINY	15
1.3 TRADIČNÍ A MODERNÍ POJETÍ RODINY	17
1.4 TYPY PARTNERSKÉHO SOUŽITÍ	20
1.4.1 Manželství	21
1.4.2 Registrované partnerství.....	22
1.4.3 Nesezdané soužití.....	23
2 NEÚPLNÁ RODINA	26
2.1 VZNIK NEÚPLNÉ RODINY	26
2.1.1 Rozvod	29
2.1.2 Úmrtí jednoho z rodičů	32
2.1.3 Dobrovolně osamělí rodiče	33
2.2 DŮSLEDKY ROZPADU RODINY	34
2.3 PŘÍSTUP SPOLEČNOSTI K NEÚPLNÝM RODINÁM	37
II PRAKTICKÁ ČÁST	40
3 VÝZKUM	41
3.1 KVALITATIVNÍ VÝZKUM	41
3.2 ROZHOVOR.....	41
3.3 INTERPRETACE VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ.....	42
ZÁVĚR	50
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	52
SEZNAM PŘÍLOH	54

ÚVOD

Po pádu komunistického režimu v roce 1989 nastávají prudké změny a Česká republika se nachází v nové etapě svého vývoje. Velké změny postihly snad všechny oblasti veřejného i soukromého života lidí. Vše je najednou nové, dostupné, lidé jsou otevřenější, přicházejí nové možnosti práce, podnikání, uspokojování potřeb, ale i kultury, technologií, informací a zábavy. Jak se však ukázalo později, ne vše nové bylo přínosem. V mnohém se náš svět změnil a nová doba přinesla řadu příležitostí i problémů. Lidé najednou mohli takřka vše. Cestovat, svobodně se vyjadřovat, studovat, krást, podvádět a tunelovat. Slušné chování a lidská sounáležitost se kamsi vytratily a lidé si přestali všimnout okolí a potřeb sousedů, ale vidí jen svůj život, svoje problémy, svoje sobectví a ego.

Svět se nám přiblížil, ale uvolněná morálka přinesla řadu změn v pojetí manželství a společného soužití. Začal klesat počet sňatků i porodnost a objevuje se nový trend v partnerském soužití – kohabitace. Kohabitace je soužití muže a ženy bez úředního aktu stvrzujícího manželství. Dalším novým fenoménem se stávají neúplné rodiny. Nejčastější příčinou rozpadu rodiny se stává rozvod, dalším je dobrovolně osamělé rodičovství a ovdovění.

Osamělých rodičů neustále přibývá, převážná většina jsou matky samoživitelky. Tento trend byl v případě rozvodu podporován soudním rozhodnutím o svěření dětí do péče matce. Dnes již však přibývá případů, kdy jsou nejen děti svěřovány otci, ale kdy si muž dobrovolně děti ponechává ve své péči a žena odchází od rodiny. Některé ženy se dnes stávají dobrovolně osamělými matkami. Já sama jsem jednou z nich, proto jsem si toto téma vybrala pro bakalářskou práci.

Osamělí rodiče jsou nuceni řešit nejednu komplikaci při výchově a péči o děti, zabezpečení chodu domácnosti, zajištění dostatečných finančních prostředků a rozvržení času. Tyto rodiny jsou ve velké míře ohroženy chudobou, patologickým chováním dětí, ale i dospělých, někdy i sociálním vyloučením. Pro některé rodiče je to velice stresující záležitost, se kterou velmi těžko bojují.

Ve své práci však téma chudoby či psychických obtíží rodičů přímo nerozkrývám, i když se jich některé otázky dotýkají a budou v práci jen naznačeny. Hlubší průzkum těchto aspektů by byl otázkou pro další šetření.

V teoretické části jsem popsala rodinu, její funkce, tradiční a moderní pojetí rodiny. Typy partnerského soužití, vznik neúplných rodin a důsledky rozpadu rodiny. Závěrem jsem se pokusila nastínit, jaký je přístup společnosti k neúplným rodinám.

V praktické části jsem se zaměřila na život žen samoživitelek. Z jakého důvodu jsou osamělé matky, zda dobrovolně, či z důvodu rozvodu nebo rozpadu rodiny. V čem vidí ženy pozitiva a negativa svého stavu? Jakým způsobem prožívaly rozpad rodiny děti, zda to na ně mělo nějaký dopad, jestli jim otec chybí a jak tuto situaci ženy řeší? Dále mne také zajímalo, jaké problémy matky samoživitelky řeší, s čím se potýkají v každodenním životě a jestli mají odlišné potíže, jako rodiče v úplných rodinách? Na tyto a mnohé další otázky jsem se žen ptala pomocí polostrukturovaných rozhovorů. Při jejich vyhodnocení jsem hledala souvislosti a snažila se najít společné, ale i rozdílné ukazatele.

Také se zamýšlím nad tím, jak se společnost přizpůsobuje či přizpůsobila novému trendu neúplných rodin. Zda je schopna reagovat na jejich nové potřeby nebo je tento trend stále natolik novým jevem, kterému se nevěnuje dostatek pozornosti.

Jde tedy o jakési utvoření obecného pohledu na neúplné rodiny, na jejich problémy, výhody a slabosti, který by se mohl uplatnit pro pozdější práce či studie podobné problematiky. V dnešní uspěchané době je toto téma velice aktuální a myslím si, že by se této problematice měla věnovat větší pozornost. Ráda bych svou studii docílila jakéhosi uceleného pohledu.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 RODINA

Rodina je pro většinu lidí nejdůležitější „věcí“ v životě. Někdo ji má, jiný po ní touží, někdo z ní utíká a raději by neměl. Pro každého člověka má rodina jiný význam. Jak se říká: „sto lidí, sto chutí“ a totéž se dá říci o rodinách. Každá je jiná a přesto stejná. Stejná je svým základem a funkcemi, ovšem vnitřní náplň, emoční zbarvení, citová pouta, láska, sounáležitost, ochota žít pro druhé, pochopení, čas, vnitřní klima atd. jsou specifické vlastnosti každé rodiny. Někde jsou v hojném zastoupení, jinde jich podstatná část chybí. Každého ovšem rodina „pozná“. Ať už tím, že ji má, nebo tím, že ji nemá. Pro každého je to dar, kterého si buď váží, nebo je bezcenný.

Jak vytvořit fungující a dobrou rodinu, na to si každý musí přijít sám. Každý byl nějak vychován, něco mu vyhovuje a vyžaduje. Pokud najde podobně laděného partnera, dá se předpokládat, že se na fungování a chodu rodiny domluví. Otázkou zůstává, nakolik jsou jejich představy shodné s morálními normami společnosti a zákony daného státu. Pokud se ovšem partneři ve svých představách a požadavcích na rodinu rozcházejí, vznikají často konflikty a je třeba velkých kompromisů a vyjednávání o tom, co bude platné a pro rodinu přínosné. Ať už jde o výchovu dětí, ekonomickou stránku či trávení volného času. Rodina může fungovat jako hřejivá náruč a bezpečný přístav, nebo jako stresující prostředí plné konfliktů a nepohody.

Bakošová (2008) popisuje rodinu jako předmět zájmu různých věd. Jde např. o pedagogiku, ta zkoumá vztahy v rodinách, výchovu dětí, sociálně-patologické jevy, vztah prostředí a výchovy. Psychologie se zaměřuje na poruchy chování osobnosti v rodinách, pomoc rodinám prostřednictvím terapií, nebo psychologické podmínky rodin. Sociologie sleduje hlavně demografické chování rodin, porodnost, úmrtnost, shromažďuje údaje o věku, vzdělání rodin. Filozofie poukazuje na chování mužů a žen – gender studies. Právo (rodinné, občanské, trestní) řeší především právní aspekty rodin, manželství, vyživovací povinnost nebo dědictví. Ekonomika sleduje příjmy a výdaje rodin, zaměstnanost, chudobu v rodinách. Medicína věnuje pozornost prevenci zdravé populace, zdravotně postiženým, seniorům atp. Každá tato věda hraje důležitou roli na odhalení skutečného obrazu rodiny.

1.1 Definice rodiny

Ve srovnání s minulostí jsou v dnešní době jedinými právně uznávanými důvody založení rodiny láska, svobodná vůle a touha po dětech. Pocit blízkosti druhého člověka, sdílení společného prostoru a prožívání všeho dobrého i zlého jsou dalšími důležitými činiteli, kteří zajišťují vznik partnerství, které je podstatou rodiny.

Tyto intimní vztahy, pro které je charakteristický život v rodině, jsou těsným pojítkem mezi všemi členy. Je to místo, kde je člověk sám sebou, přijímám a respektován, nachází zde oporu a životní jistotu, ochranu před vnějším světem. Dostává se mu pomoci, rady, pochopení a sounáležitosti ostatních členů. Každá rodina je charakteristická svojí atmosférou a nezastupitelností.

Matoušek (2003) uvádí, že rodina dítě orientuje na určité hodnoty, předurčuje jeho osobní vývoj, jeho vztahy, vystavuje ho určitým konfliktům, poskytuje mu podporu. Tímto způsobem osobitě zabarvuje to nejpodstatnější, co dítěti předává, a to sociální dovednosti, bez kterých se neobejde.

*„Rodina se ovšem z lidského páru zakládá až narozením prvního dítěte. Na rozdíl od domácnosti, kterou mohou tvořit a často také tvoří i lidé žijící v páru opačného i stejného pohlaví a jež se zakládá také soužitím jiné, větší skupiny osob, ať už pokrevně spjatých, anebo nikoli, pro rodinu je svazek krve definující vlastností. Rodičovství ustavuje rodinu.“*¹

Naproti tomu Kramer (In Sobotková, 2001, s. 22) definuje rodinu, jako skupinu lidí se společnou historií, současnou realitou a budoucím očekáváním vzájemných vztahů. Členové jsou často (nikoli nezbytně) vázáni hereditou, legálními manželskými svazky, adoptí nebo společným uspořádáním života v určitém úseku jejich společné cesty. Kdykoliv mezi blízkými lidmi existují intenzivní a kontinuální psychologické a emocionální vazby, může být užíván pojem rodina, i když jde např. o nesezdaný pár, o náhradní rodinu atd.

Pojem rodina není proto jednoznačně definovatelný. Dodnes používané definice opírající se o příbuzenství, které vznikne sňatkem nebo narozením vlastních dětí, jsou již příliš úzké. V současnosti by bylo v naší společnosti přiměřenější o rodině mluvit jako

¹ Možný, I. *Sociologie rodiny*. Praha: SLON, 2002; str.17

o rodinném soužití lidí. Jádrem tohoto soužití, pokud spolu dospělí žijí, je citová vazba mezi nimi. Dospělí partneři mohou být opačného i stejného pohlaví (Matoušek, Pazlarová, 2010).

„Rodina odedávna a především existuje proto, aby lidé mohli pečovat o své děti. Kromě toho, že je rodina biologicky významná pro udržení lidstva, je také základní jednotkou každé lidské společnosti. Reprodukují člověka nejen jako živočicha, zprostředkují mu vrůstání do jeho kultury a společnosti. Rodina krom toho propojuje generace, vytváří mezi nimi kontinuitu a pouta solidarity.“²

Dle Matouška (2003) je rodina těžko postradatelnou institucí i pro dospělého. Mít stálého partnera a děti jsou důležité hodnoty v lidském životě. O ně člověk opírá pocity vlastní hodnoty, smysluplnosti své existence, ovlivňují jeho psychickou pohodu i zdraví. Dospělý se svými dětmi prožívají znovu dětství a mohou se tak vyvarovat chyb svých rodičů. Dobrá rodina dává každému, kdo do ní patří, pocit bezpečného zázemí. Na druhé straně je také rodina zdrojem stresu. Děti musí snášet rozmary svých rodičů. Rodiče musí být dětem k dispozici stále, ať unavení nebo odpočatí, zdraví či nemocní. Také dospělí se musí jeden druhému neustále přizpůsobovat. Mnoho plánů se může uskutečnit jen po dohodě s partnerem a jeho souhlasem, nebo musí být vyjednáno spousta kompromisů. V některých situacích se jednotlivec musí zcela podřídit zájmu rodiny. Radost z dětí a partnera má i svůj rub – starosti a úzkosti.

Rodina tvořená rodiči (rodičem) a dětmi je rodinou nukleární (jadernou). Rodinu rozšířenou o další příbuzné, prarodiče, strýce, tety apod. označujeme jako rozšířenou (velkou). Rodina, kde člověk vyrůstá od dítěte je rodinou orientační, partnerský svazek, který později sám zakládá je rodinou prokreační. Rodina funkční plní všechny své funkce přiměřeně, rodina dysfunkční není schopna některé funkce splnit dostatečně, avšak celkový život rodiny není zásadně ohrožen, v rodině afunkční se jedná o vnitřní rozklad, narušení, nezvládnutí základních funkcí a narušení vývoje dítěte (Kraus, 2008).

Vliv rodiny orientační na rodinu prokreační je nezpochybnitelný. Dítě přejímá vzorce chování od svých rodičů a naprosto automaticky, aniž si to uvědomuje, vstupuje do jeho chování odraz chování rodičů. Mnohdy tak přesně, že to člověka až zaskočí. S uvědoměním si opakování chyb rodičů, lze pracovat na jejich odstranění a na změně tohoto vystupování.

² Matoušek, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: SLON, 2003; str. 9

Typickým rysem rodiny je také sdílení společného prostoru – domácnost. Domácnost je známým prostředím, kde se členové rodiny potkávají, uspokojují zde své potřeby a sdílejí svůj osobní prostor. Domov je bezpečným místem, kde je každý sám sebou, přijímán, respektován, citově a emočně naplňován. Je místem odpočinku, vzájemného obohacování, radostného prožívání i řešení krizových situací. Je to úkryt před vnějším světem, před zraky ostatních.

1.2 Funkce rodiny

Rodina je unikátní a nenahraditelnou institucí. Bez vysoce angažovaného zaujetí rodičů na osudu dětí by se vychovávat nedaly. Dítě se v rodině učí mnoha dovednostem, jež nejsou závislé na jeho pohlaví. Učí se však také svoje sexuální role. Rozhodujícím obdobím je předškolní věk dítěte a podstatnou podmínkou je přítomnost dobře přijímaného rodičovského vzoru. Nepostradatelnou podmínkou zdravého duševního i tělesného vývoje dítěte je stálá přítomnost citově angažovaných rodičů. Další takovou podmínkou je bezpečí domova jako stabilního a chráněného prostředí. Obojí může nezastupitelně poskytnout pouze rodina. Prostor na výchovu dětí se v civilizovaných zemích v posledních staletích zužuje (Matoušek, 2003).

Dle Krause (2008) je dělení funkcí následující: funkce **biologicko-reprodukční** naplňuje význam jak pro jednotlivce, tak pro společnost. Společnost potřebuje stabilní reprodukční základnu pro svůj zdárný rozvoj, proto je také nutné, aby se rodil takový počet dětí, který tyto perspektivy naplní. Ačkoli podstata této funkce je neměnná, v současné době je ve většině vyspělých zemí dítě často vnímáno jako překážka v profesním růstu a vlastní seberealizace obou rodičů a v rodinách s nižšími příjmy pak také jako přepych. V poslední době v těchto zemích pozorujeme úbytek dětí. Stále více partnerů plánuje jen jedináčka, a dokonce přibývá případů, kdy mladí lidé vůbec neuvažují o tom, že by přivedli na svět dítě. Ženy se také obvykle stávají matkami v pozdějším věku, než bylo běžné dříve.

Další funkcí rodiny je funkce **ochranná** neboli zaopatřovací, pečovatelská. Zde se odráží potřeba zajištění všech životních potřeb nejen dětí, ale všech členů rodiny a to jak biologických, hygienických tak i zdravotních. Tato funkce se přenáší i na dospělé děti, které by se měly postarat o rodiče, pokud jsou nemocní nebo staří. Dítě by se mělo v rodině cítit bezpečně, mělo by vědět, že o něj bude postaráno a rodina je pro něj bezpečným přístavem.

Rodina je též prvním místem, kde se dítě učí přizpůsobovat se životu ve společnosti, osvojuje si základní návyky a běžné způsoby chování. Hovoříme tedy o **socializačně-výchovné** funkci rodiny. Vychází ze zákona o rodině. Základní úlohou je tedy příprava dítěte pro vstup do společnosti, kolektivu či do praktického života. Dítě si osvojuje typické vzorce chování pro danou rodinu, názory rodičů, postoje i předsudky. Jeho pohled na společnost je tedy do značné míry ovlivněn postojem rodičů, jejich sociálním i ekonomickým statusem. Dostává se mu otisk zkušeností a názorů rodičů, sbíraných po celý jejich život. Dítě je věrnou kopií rodičů, neboť jsou pro něho prvním vzorem, tedy platným řádem. Je tedy ochuzeno o možnost vlastního názoru a pohledu na svět. Toto se děje až v pozdějším věku, kdy už má dítě vlastní názor a je schopno posoudit a rozlišit s čím se může ztotožnit z odkazu rodičů. Vzájemné obohacování však funguje i v opačném směru, kdy i děti jsou schopny svým rodičům předat nové poznatky a zkušenosti. Zvláště v dnešní technické době plné mobilní komunikace, internetu a počítačových technologií. Vnímavé rodiče může dítě také obohatit o svůj, ryze specifický pohled na život, situace a problémy. Jde jen o to, jaký vztah k sobě rodiče a děti chovají. Tato funkce by také měla zajišťovat regulátor nežádoucích činností. Naučit děti rozpoznávat, co je správné a co ne. Také předání morálních zákonů pro danou rodinu či společnost, chápání zákonů světských a omezení či dodržování společenských pravidel je základním předpokladem obstojného osamostatnění a vstup do života.

Rodina by se také měla postarat o **relaxaci, rekreaci a zábavu**. Tato funkce je zejména pro děti velice důležitá, neboť čas odpočinku a her strávený s rodiči je největším darem pro každé dítě. Nejzákladnější potřebou dítěte je potřeba lásky a pozornosti, kterou tímto způsobem rodiče dítěti poskytují. Tato funkce dle mého názoru nejvíce odráží fungování a založení rodiny, neboť to, jak rodina tráví volný čas, jakým aktivitám se věnují, jak často a jak intenzivně vypovídá o mnohém. Pokud spolu často členové rodiny tráví čas, dobrovolně a rádi je to jistě tím, že v rodině panuje důvěra a láska. Relaxace a odpočinek je však velmi důležitý pro všechny členy rodiny, neboť dnešní hektická doba je pro většinu lidí velmi stresující a únavná.

Sociálně-ekonomická funkce se vztahuje k hmotnému zabezpečení rodiny, všech jejích členů, včetně dětí. Podstatná tíha odpovědnosti za zabezpečení materiálních podmínek života rodiny spočívá na rodičích. Materiální zabezpečení je nezbytné pro život rodiny, pro zdravý a plnohodnotný vývoj dětí. V tomto směru představují děti značné finanční zatížení pro rodinu. Zvláště v současné době, kdy nároky dětí vzrůstají, ale nejen

děti. Mnohdy jsou také nároky školy na školní pomůcky, či vzdělávací kurzy, výlety a podobně dosti vysoké. Pokud si rodina nemůže dovolit financovat některý školou doporučený nadstandard, cítí děti tento problém jako diskriminaci ve srovnání s jinými.

V neposlední řadě zastává rodina funkci **emocionální**, která je ovšem nezastupitelná a zásadní. Žádná jiná instituce nedokáže vytvořit podobné a tak potřebné citové zázemí, pocit bezpečí, úkrytu, jistoty a lásky jako funkční rodina. Dá se konstatovat, že v poslední době je tato funkce dosti narušena z důvodu rozpadu manželství, zaneprázdněnosti nebo vyčerpání rodičů. Děti jsou pak v takovýchto případech deprimované, hledají útočiště a pochopení jinde, u svých vrstevníků v kolektivech, ve kterých se často vyskytuje patologické chování. Děti jsou tak nevědomky rodiči vystrkovaní ven z rodinného kruhu bezpečí do víru venkovního života, často v době, kdy na to děti nejsou zdaleka připraveny. Pak mnohdy dochází k problémovému chování dětí, problémům ve škole a nastává bludný kruh, ze kterého je jen velmi těžká cesta ven.

1.3 Tradiční a moderní pojetí rodiny

Lawrence Stone (in Giddens, 2005), který se zabýval historickou sociologií, sledoval vývoj rodinného života v Evropě od tradičních forem až po moderní. V období od 16. do 19. století rozlišil tři fáze.

V první převládaly nukleární rodiny, žijící v malých domácnostech, ale současně udržující úzké vztahy se svou komunitou a příbuznými. Takováto rodina nebyla pro své členy středobodem citových vztahů a závislostí. Citová blízkost, kterou dnes spojujeme s rodinným životem, tehdy nebyla normou a lidé o ni příliš neusilovali. Pohlavní styk byl v manželství považován spíše za nutnost sloužící ke zplození dětí než za zdroj potěšení. Právo jedince na volbu partnera bylo podřízeno rodičům, příbuzným nebo celé obci. Romantická láska byla podporována spíše jen v aristokratických kruzích, jinak byla moralisty považována za jakousi nemoc. Rodina této doby byla navenek otevřená, málo prestižní, neemotivní a autoritářská instituce. Navíc obvykle neměla dlouhého trvání, neboť často předčasně zanikla úmrtím jednoho z partnerů nebo odchodem dětí z domova.

Druhá, přechodná forma se vyskytovala od první poloviny 17. do počátku 18. století. Přestože se vyskytovala převážně jen ve vyšších vrstvách, měla značný význam, neboť se její zásady rozšířili takřka do celé společnosti. Nukleární rodina je zřetelněji vymezena,

rodinné vztahy se výrazně oprostily od vazeb k ostatním příbuzným či sousedům. Mateřská a rodičovská láska se dostává do popředí, zároveň se však zvyšuje autorita otce.

Ve třetí fázi se vyvinul typ rodiny, který známe ze současné západní společnosti. Rodina se soustřeďuje na výchovu dětí, má značné soukromí a pojí ji úzké citové vazby. Tento model je utvářen na základě osobní volby manželských vztahů, vycházejících z romantické lásky nebo sexuální přitažlivosti. Namísto mimomanželské sexuality se pohlavní styk stává radostným a příjemným zážitkem manželství. Odloučením pracoviště od domova přestává být rodina místem výroby hmotných statků a stává se místem jejich spotřeby.

Rodiny tedy nebyly zakládány na společných citech či lásce, ale na výhodnosti či vhodnosti spojení rodů či majetků. Partner byl vybírán rodiči a bylo nepřipustné neuposlechnout. Byly to relativně malé, nukleární rodiny tj. rodiče a děti, neboť krátká délka života zpravidla zabráňovala vzniku trojgeneračních rodin. V rodinách tehdejší doby vládla naprostá poslušnost a úcta k rodičům, potažmo otci, který byl přísnou autoritou a hlavou rodiny. Děti byly plozeny více méně na práci. Pro rodinu je také příznačná velká mortalita dětí, neboť ženy rodily v průběhu celého svého života, musely pracovat a dostupnost léků byla velmi malá. Ani dospělí lidé se nedoživali vysokého věku. Bylo to také způsobeno chudou a jednostrannou stravou, velkou dřinou, nedostatečnou prevencí běžných nemocí a infekcí, nízkou úrovní léčby. Meritem tradiční rodiny je poslušnost a práce. Plní především ekonomickou funkci a byla spíše zárukou přežití.

Po pádu komunistického režimu v roce 1989 začal klesat v České republice počet sňatků i porodnost. Běžným jevem se pomalu stává vstup do manželství v pozdějším věku. Je typické, že mladí lidé nejprve dokončí studia, cestují, užívají svobody a volnosti a teprve poté vstupují do manželství nebo si pořizují děti. Tomuto trendu přispívá i rozvoj kvalitní antikoncepce, kdy si žena může naplánovat těhotenství a dochází tak ke snižování nechtěného početí a tím i sňatků a posunování věku, kdy se lidé stávají rodiči. Stále častěji se setkáváme s neúplnými rodinami, kde v čele stojí žena. V dnešní době již nejsou tyto rodiny stigmatizovány jako v minulosti, neboť se postupem času společnost s tímto jevem smířila. Veřejné mínění již není tak přísné a přijímá tyto rodiny jako svou běžnou součást.

Určité předsudky však existují stále, neboť společnost v mateřských samoživitelkách někdy vidí parazitující červy, vyžírající sociální systém státu. Jistě se takové matky najdou, ale většinou tato situace není jednoduchá pro ženu samoživitelku a dobrovolně si tento

osud nevybírání. Těchto rodin je stále více, neboť statisticky vzato v dnešní době je každé druhé manželství rozvedeno a stále méně sňatků se uzavírá. Dnešní doba přeje nezodpovědným a lidé se jen málo snaží pracovat na svých vztazích. Pokud již svazek nesplňuje svůj úkol, potažmo nastane-li problém v rodině, finanční, zdravotní či s nevěrou lidé tento vztah zahodí, překročí a jsou vstřícní novému dobrodružství. Trvanlivost dnešních vztahů je velmi omezená, neboť v dnešní konzumní společnosti se většina lidí snaží vyždímat z každé situace jen to nejlepší a pak hledá nové možnosti a příležitosti, jak naplnit sebe a svoje potřeby.

V době tradiční rodiny bylo manželství považováno za svazek trvalý, ničím nezrušitelný. Křesťanství pojímalo manželství za nezrušitelnou instituci. Za trvalost rodiny ručila náboženská víra svou nejvyšší autoritou: *Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj*. Toto pojetí bylo napadeno pojetím manželství jako občanské smlouvy, právního aktu, jenž je vypověditelný kteroukoli ze stran. (Možný, 2006)

*„Hlavním smyslem rodiny byla výchova dětí. Děti se rodilo hodně, a i když jejich výsledný počet v rodině redukovala vysoká úmrtnost, péče o ně dokázala naplnit život muže i ženy. Až v polovině dvacátého století dostala se člověku poprvé v jeho dějinách do rukou masově dostupná, později (i v kombinaci s legalizací uměle navozených potratů) i naprosto účinná antikoncepce“.*³

Kraus (2008) vidí současnou rodinu jako malou, izolovanou jednotku, která žije uzavřená před společností. Poklesá význam generačního soužití a sousedských vztahů. Rodina se izoluje od vnější společnosti. Mění se i sociální role rodičů. Dřívější výsadní postavení muže v rodině se vytrácí, žena má některá práva ale i povinnosti, které dříve náležely jen muži. Děti se mohou podílet na organizaci rodinného života a vztah mezi rodiči a dětmi je více partnerský. Rodina se také zmenšuje, přibývá počet osob žijících samostatně a počet osamělých žen s dětmi. Model současné rodiny bývá častěji dvoukariérový, což je důsledek emancipace, růstu vzdělanosti, kvalifikovanosti žen. To také často bývá důvodem, kdy se stále častěji rodina potýká s dezintegrací. v rodinách ubývá chvil, kdy se celá rodina schází ke společnému sdílení času, radosti a hledání vzájemné pomoci. V některých rodinách spolu členové vůbec nekomunikují, jen se potkávají. Socioekonomická úroveň rodin dnes hraje také důležitou roli. Mnoho

³ Možný, I. *Rodina a společnost*. Praha: SLON, 2006; str. 22.

domácností se pohybuje v nižších příjmových pásmech a jejich zadlužování stále stoupá. Do složité životní situace se dnes také dostávají mladé rodiny s dětmi. Ve snaze se osamostatnit a žít svůj oddělený život se stále častěji zadlužují.

Následkem těchto změn a vlivů dochází často v rodinách ke krizím, narůstá počet mimomanželských aktivit, včetně intimního života. Děti jsou tak často odkázány samy na sebe. V rodinách často dochází k narušené atmosféře, stresujícím podmínkám pro děti i rodiče, což má za následek zvýšenou míru rozvodů či rozchodů.

1.4 Typy partnerského soužití

Dnešní společnost umožňuje velké možnosti partnerského soužití. To, co bylo za dob našich babiček či rodičů nemyslitelné je dnes normální. Ať už je to soužití partnerské, bez uzavření manželství nebo homosexuální páry, které již dnes mohou uzavřít registrované partnerství či život osamělých osob, tzv. single. Každému jsou dopřána jeho práva volby na jeho osobní život.

Keller (2009) vidí ve ztrátě nadindividuální závaznosti manželství tzv. „krizi rodiny“, ze které se stává jen průchozí instituce, průběžně obměňující svoje členy ve stále rychlejším tempu. Dochází tedy k určité pružnosti rodiny, která se stává jakýmsi kontraktem na dobu omezenou a flexibilně reaguje na měnící se podmínky. Rodina se stává jen jednou z řady projekcí individualizovaného životního stylu, polem experimentování ohledně nových forem privátního soužití. Toto experimentování má nejrůznější podoby počínaje nesezdanými páry přes bezdětná manželství a páry stejného pohlaví až po neúplné rodiny především matek samoživitelek a jejich nezletilých dětí.

Dle Matouška a Pazlarové (2010) je definice partnerství v naší společnosti stejně obtížná jako definice rodiny. Určujícím znakem již není ani společné bydlení. Určujícím znakem je snad jen fakt společného trávení času a to, že se sami jako partneři označují.

Předpokladem k navázání nějakého vztahu jsou vlastnosti, které usnadňují život v páru či rodině. Jde o schopnost kompromisů, odolnost vůči stresům, ochota přizpůsobení se, ustoupení ze svých požadavků a cílů, touha po životě s jiným člověkem, umění řešit konflikty bez agrese, tolerance atd. Vždy je výhodné, když jsou partneři vybaveni podobnými vlastnostmi a jsou schopni se přizpůsobit. Obtížněji se ve vztazích uplatňují jedinci se sklonem k agresivitě, neústupnosti, deviantnímu chování a nepřizpůsobivosti. Takovým lidem se buď nedaří vztah navázat vůbec, nebo vždy jen na krátkou dobu.

V případě, že najdou dosti submisivní protějšek je možné, udržet jejich vztah na základě síly a dominantnosti delší dobu.

1.4.1 Manželství

Jedním z druhů partnerského soužití je manželství. Manželství lze, dle platného českého práva, uzavřít dvěma způsoby. První je občanský (civilní) sňatek, který je uzavíraný orgánem státu.

Manželství se uzavírá svobodným, souhlasným prohlášením o tom, že spolu snoubenci vstupují do manželství před pověřenou osobou úřadů, které jsou povinny vést matriku. Tento svazek se uzavírá v místě určeném úřady pro konání slavnostních obřadů, nebo na kterémkoli vhodném jiném místě, pokud to povolí matriční úřad, do jehož správního obvodu místo spadá, za účasti dvou svědků. Manželství je trvalé společenství muže a ženy, založené zákonem stanoveným způsobem. Hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí. Muž a žena se mají nejprve navzájem poznat, zjistit svůj zdravotní stav a poté uzavřít manželství, které splní svůj účel. Ke vstupu do manželství jsou oprávněny zletilé osoby (ve výjimečných případech může soud povolit uzavřít manželství nezletilé osobě starší 16 let), způsobilé k právním úkonům, duševně zdravé a osoby svobodné, rozvedené, ovdovělé. Manželství nemůže být uzavřeno s již jednou ženatým mužem nebo vdanou ženou, dále pak mezi předky a potomky a mezi sourozenci. Totéž platí o vztahu, založeném osvojením, pokud osvojení trvá.⁴

Manželství je tedy dobrovolným svazkem dvou lidí, kteří jsou oddáni jeden druhému a milují se natolik, že svůj vztah zpečetí úředním aktem.

Druhým zákonným způsobem definovaným v zákoně o rodině je sňatek církevní, kde prohlášení o uzavření manželství učiní snoubenci před příslušným orgánem církve, před církví pověřenou osobou. Tento sňatek je uzavírán na místě určeném církví pro náboženské obřady. V církevním pojetí je manželství svátostí, což znamená posvátný úkon nebo přísahu. Jako takové je nezrušitelné, z pohledu věřících. Předpokladem uzavření církevního sňatku u katolíků je křest alespoň jednoho ze snoubenců. V jiných církvích je vyžadován křest obou. Dalším předpokladem je svobodný stav snoubenců, neboť u rozvedených osob musí přezkoumat jejich svobodný stav oddávající dané církve. Danému obřadu také předchází příprava na svátost manželství. Ta se většinou uskutečňuje

⁴ Zákon o rodině č. 94/1963 Sb.

u duchovního správce, který bude zároveň oddávajícím. Snoubenci musí oddávajícímu předložit osvědčení, vydané příslušným matričním úřadem o tom, že splnili všechny zákonné požadavky pro uzavření platného manželství. V obou případech platí, že k manželství nesmí být nikdo nucen fyzicky ani výhrůžkou.

Zákon o rodině ustavuje muži a ženě stejná práva i povinnosti. Jsou povinni spolu žít, být si věrni, vzájemně respektovat svoji důstojnost, pomáhat si, společně pečovat o děti a vytvářet zdravé rodinné prostředí. O potřeby rodiny se starají oba manželé podle svých schopností a majetkových poměrů. Pokud jeden z manželů nedisponuje finančními prostředky, lze jako protiváhu považovat péči o společnou domácnost a děti. Manželé se mohou zastupovat v běžných záležitostech. Jednání jednoho z manželů zavazuje oba manžely společně a nerozdílně.

Manželství může zaniknout smrtí nebo prohlášením jednoho z manželů za mrtvého nebo rozvodem. V případě, že je manželství hluboce a trvale rozvráceno a nedá se očekávat obnovení manželského soužití, může soud na návrh některého z manželů manželství rozvést. Je třeba vypořádat úpravu poměrů nezletilých dětí, svěřením do péče, majetkové vztahy, práva a povinnosti společného bydlení a případnou vyživovací povinnost.

Dále zákon o rodině upravuje vztahy mezi rodiči a dětmi. Rodiče jsou povinni pečovat o nezletilé děti v zájmu jejich zdraví, tělesného, citového, rozumového a mravního vývoje. Rodiče dále mohou dítě zastupovat a spravovat jeho jmění. Dítě je naopak povinno podle svých schopností pomáhat rodičům, a pokud má nějaký příjem či jmění, přispívat také na náklady společné domácnosti.

1.4.2 Registrované partnerství

Registrované partnerství je trvalé společenství dvou osob stejného pohlaví vzniklé způsobem stanoveným zákonem o partnerství. Vzniká souhlasným, svobodným a úplným prohlášením dvou osob stejného pohlaví, že spolu vstupují do partnerství. Prohlášení se činí před matrikářem na základě otázky, zda chtějí vstoupit do partnerství. Přítomnost svědků není vyžadována. Partnerství se zapíše do knihy registrovaného partnerství.⁵

⁵ Zákon č. 115/2006 Sb. o registrovaném partnerství a změny některých souvisejících zákonů ve znění zákona č. 239/2008 Sb. („zákon o partnerství“)

Do partnerství nemohou vstoupit osoby navzájem příbuzné v linii přímé a sourozenci, alespoň jedna z osob musí být státním občanem České republiky, osoby musí být starší 18 let věku a právně způsobilé. Osoba, která již dříve uzavřela manželství, nebo vstoupila do partnerského nebo do obdobného svazku osob stejného pohlaví v zahraničí, a její svazek trvá. Práva a povinnosti jsou zákonem upraveny podobně, jako u manželství. Partneri mají stejná práva i povinnosti, jsou oprávněni se zastupovat v běžných záležitostech. Jednání jednoho z partnerů zavazuje oba partnery společně a nerozdílně. Odpovídající způsobem institutu manželství je upravena i vzájemná vyživovací povinnost partnerů, a to i po zrušení partnerského soužití. Existence partnerství není překážkou výkonu rodičovské zodpovědnosti partnera vůči jeho dítěti ani svěření jeho do jeho výchovy. Pokud jeden z partnerů pečuje o dítě a oba partneři žijí ve společné domácnosti, podílí se na výchově dítěte i druhý partner; povinnosti týkající se ochrany vývoje a výchovy dítěte se vztahují i na tohoto partnera. Avšak trvajícím partnerství brání tomu, aby se některý z partnerů stal osvojitelem dítěte. Partnerství zaniká smrtí jednoho z partnerů nebo prohlášením jednoho partnera za mrtvého a zrušením rozhodnutím soudu.⁶

1.4.3 Nesezdané soužití

Nesezdané soužití neboli kohabitanace, se stává v dnešní době čím dál častější formou pro dlouhodobější životní společenství partnerů. Je to dáno nejen tím, že se člověk nemusí stydět za to, že není od 20 let vdán či ženat, ale také tím, že společnost obecně přijímá partnerství, jako druh normálního soužití. Tento pojem zahrnuje dvojici opačného či stejného pohlaví, společně sdílející domácnost a podílející se na jejím chodu. Je tedy zřejmé, že definice nesezdaného soužití v podstatě opisuje definici domácnosti. Tento vztah není v zákoně o rodině nijak zmiňován, přes to s ním do jisté míry počítá a to v právní úpravě vztahů mezi rodiči a dětmi, ty nejsou vázány na manželství. Další právní účinky najdeme ve veřejnoprávních normách, kde se jedná například o trestní řád, který uznává druha/družku jako osobu se samostatnými obhajovacími právy. Většinou se vychází z morálních norem. V některých ohledech se problémy nesezdaných párů podobají spolužití párů homosexuálních. Jde například o právní domněnku existence společné domácnosti, kde musí podmínky nároku vždy prokazovat.⁷

⁶ JUDr. Taťána Novotná, www.e-advokacie.cz; článek - Právní úprava registrovaného partnerství.

⁷ Gregorová, Z. Králíčková, Z. *Nesezdané soužití v právním řádu ČR*. Právní rozhledy, 1998. č.5

„Kohabitace se dnes pro mladé lidi obvykle stává experimentálním stadiem před vstupem do manželství. Většinou nejde o plánované rozhodnutí, ale o něco, co postupně vyplyne ze vztahu samotného. Milenecká dvojice spolu tráví stále více času v bytě jednoho či druhého, až se nakonec přesune do jedné společné domácnosti. Mladí lidé, kteří spolu žijí, většinou mají v úmyslu se jednou oženit či provdat (ne však nutně za současného partnera). Většina z těchto dvojic si ponechává oddělené finance.“⁸

Dá se konstatovat, že takový vztah je vztahem na zkoušku, před vstupem do manželství. Partneri si tak mohou před uzavřením sňatku ověřit, zda jsou schopni se adaptovat na soužití pod jednou střechou či zda se shodnou na rozdělení správy chodu domácnosti a rozhodování v podstatných věcech, týkajících se běžného života. Otázkou zůstává, nakolik je nesezdané soužití dobrovolným počinem obou stran. Ženy většinou po čase zjistí, že jim společný život vyhovuje a rády by vstoupily do stavu manželského, neboť více než muži mají ženy potřebu jistoty a spořádané rodiny. Muži tuto potřebu často nemívají a tak ženy raději, než přijít o partnera úplně, setrvávají pouze v partnerském vztahu. Důkazem toho je i počet dětí narozených mimo manželství. Některé ženy jsou stejně svobodomyšlné jako muži a tak jim svazek manželský nechybí.

Vidina jednoduchého rozchodu je také často důvodem, proč spolu lidé žijí jen na „psí knížku“. Bariéra rozvodu už je přeci jen pevnější překážka k překonání. Než se lidé rozvedou, většinou zkusí všechny možnosti nápravy vztahu, důvěry a náklonosti. Kdežto u partnerství je možné velice rychle opustit partnera, či rodinu.

Kohabitace se rozšiřuje i díky vysoké rozvodovosti, neboť stále více rozvedených následně již navazuje jen vztahy partnerské a do dalšího manželství nevstupují. Druhou možností je, že rozvedení kohabitanti do manželství po určité době vstoupí.

„Předmanželská kohabitace není v českém prostředí ničím novým a běžně ji praktikovala i starší generace snoubenců. Oproti manželstvím vykazují sice nižší míru stability, ale protože část kohabitujiících lidí uzavře později manželství, dá se tvrdit, že se v této fázi oddělují perspektivní vztahy od těch méně perspektivních. Na zvýšenou křehkost kohabitací nelze z této perspektivy nahlížet negativně. Dalším důležitým zjištěním je, že intenzita rozpadů nesezdaných soužití statisticky významně klesá v případě pozdějších vstupů do tohoto typu vztahů. Kohabitace se v prostředí české

⁸ Giddens, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 2005, str. 179.

*společnosti stávají nepochybně důležitou a neopominutelnou formou partnerského soužití, která v ní plní jak funkci manželství na zkoušku, tak začíná plnit funkci faktického manželství“.*⁹

Rodinné a příbuzenské vztahy jsou nedílnou součástí našeho života a pojí k rodinnému životu takřka celou škálu emocionálních prožitků. Rodinné vztahy jsou mnohdy láskyplné a uspokojující, mohou však být zdrojem velkého napětí, dohánět lidi k zoufalství nebo je trápit úzkostí a pocity viny. Rodina může být zdrojem útlaku, konfliktů, sporů, které mohou vést k rozvodům a ke vznikům duševních poruch. Tato stinná stránka rodinného života sebou přináší problémy a vymyká se zidealizované představě šťastné rodiny, jak ji známe z reklam a televize (Giddens, 2005).

⁹ Maříková, H. Vohlídalová, M. *Nestabilita partnerských soužití: rozpady kohabitací a rozvody manželství*. SOCIOweb, rubrika: Teorie pro všechny; dostupné na: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=482&lst=112>

2 NEÚPLNÁ RODINA

S pojmem neúplná rodina se v dnešní době setkáváme čím dál častěji. Tento fenomén má mnoho příčin, z nichž ta nejvýznamnější je pravděpodobně vysoká rozvodovost, kdy každé druhé manželství bývá rozvedeno. Ačkoli považujeme neúplné rodiny za neustále narůstající jev, můžeme konstatovat, že jsou stále společností vnímány jako nouzové řešení (Možný, 2006).

S neúplnými rodinami se setkáváme během celé historie. Postupem času však dochází k proměnám jejich vzniku. I v minulosti byly významně zastoupeny, vznikaly však především z důvodu vysoké úmrtnosti rodičů a menší pravděpodobnosti dalších sňatků. Díky nedokonalé antikoncepci se rodily děti nechtěné, nemanželské. Dalším důvodem byl také často odchod otce do armády.

Osamocené rodičovství nese vážný a mnohdy podceňovaný společenský problém, který se může přenášet na další generace, zejména v oblasti psychické či ekonomické. Osamocení rodiče bývají častěji ohroženi nezaměstnaností, chudobou či sociálním vyloučením. Dalším problémem je nedostatek času, kterého bývá v neúplných rodinách více, než v rodinách úplných. Rodič bývá pohlcen prací, péčí o domácnost, běžný chod rodiny a na péči, hraní, učení či povídání se s dítětem již nezbývá čas. Také narušení funkce ekonomicko-zabezpečovací má sociální a psychologické dopady na neúplnou rodinu. Příjmem rodiny je přímo ovlivňována kvalita uspokojení každodenních potřeb, jako je strava, bydlení, zdravotní péče a vzdělávání (Matoušek O. a kol., 2005).

2.1 Vznik neúplné rodiny

Za neúplnou rodinu považujeme jednoho z rodičů, žijícího trvale bez partnera s dítětem nebo dětmi.

Tento typ rodiny vzniká buď úmrtím jednoho z rodičů, rozvodem, rozchodem nesezdaného partnerství nebo porodem dítěte osamělou matkou, dlouhodobým odloučením rodičů z důvodu například výkonu trestu.

Příčin rozpadu rodin je velké množství. Mezi nejzávažnější jistě patří patologické jevy a chování v rodinách. Jedním z nich je domácí násilí, které se vyskytuje poměrně často. Nejde přitom často o rodiny s nižším vzděláním a životní úrovní, naopak často dochází

k tomuto chování v rodinách s vyšším vzděláním a životní úrovni. Domácí násilí se projevuje nepřiměřenými požadavky na partnera. Může jít o násilí ze strany muže, ale i ženy. Častější však bývá násilí páchané na ženě. Projevuje se přímým fyzickým násilím, také psychickým, sexuálním, sociálním ale i ekonomickým násilím. Domácí násilí se výlučně odehrává v domácím prostředí, rodinném kruhu v místech, které jsou veřejnosti nepřístupné. Specifickým rysem tohoto násilí je jeho výskyt v určitých časových intervalech, obvykle přetrvává dlouhodobě a tím se zvyšuje jeho intenzita. Domácí násilí je skrytým sociálním problémem, který se týká celé společnosti.

Dalším možným faktorem, hrající roli při rozpadu rodiny je alkoholismus a drogová závislost. Alkoholismus patří mezi nejzávažnější a nejrozšířenější formy závislostí u nás. Alkohol způsobuje množství změn v chování jedince. Opakované požívání alkoholu může vést k závislosti. Život se závislým člověkem je nesnadným každodenním bojem. Nejen, že je závislý člověk nebezpečný sám sobě, je také hrozbou pro své okolí a svoje nejbližší. Alkohol zvyšuje výskyt agresivního chování, působí výrazné zhoršení vyšších duševních funkcí. Vysoké dávky alkoholu poškozují orgány jako mozek a játra (Tkáč, 2011).

Člověk s jakoukoli závislostí je velkým problémem v každé rodině. Pokud se jedná o živitele rodiny, který velkou část financí, určených rodině propije, či si za ně nakoupí drogy, snižuje tak výrazně rozpočet rodiny a přenáší zodpovědnost živitele na manželku. Tak se rodina může snadno dostat do ekonomické krize a zpravidla bývá ohrožena chudobou a sociálním vyloučením.

Nelátkové závislosti jsou dalším výrazným faktorem, přispívajícím k rozpadu rodiny. Jde například o patologické hráčství – gambling, sexuální závislost, komunikační závislost apod. V případě patologického hráčství, kde jde opět o ekonomickou stránku poškozování rodiny, můžeme mluvit o velmi závažném problému. Ostatní zmíněné závislosti již přímo nesouvisí s finančními prostředky rodiny (i když mohou) ale za to jsou neméně škodlivé pro rodinu a její harmonické fungování. Jedinec závislý na sexu má buď to štěstí, že najde podobně laděného partnera, většinou ne přímo manžela či manželku a uspokojuje svoje potřeby mimo domov. Pokud se mu však nedaří, může často obtěžovat právě manžela/ku, nutit ho k častému sexuálnímu aktu a tím narušovat vzájemnou důvěru a respekt. Vznikající tlak mezi partnery tak často vyústí v rozpad rodiny. V případě komunikační závislosti se jedinec může ocitnout izolován od společnosti a rodiny, neboť většinu svého volného času věnuje internetu a moderním komunikacím. Často se stává, že je natolik pohlcen svou závislostí, že se jí věnuje i v práci a mnohdy to má neblahé důsledky pro jeho

kariéru. Rodina je opět tlačena do finanční krize se ztrátou zaměstnání závislého rodiče (Jůzl a kol., 2012).

„Otázka důvěry a nedůvěry v partnerském soužití pravděpodobně nejvíce koresponduje s otázkami partnerské věrnosti. Vzájemná důvěra je základnou pro věrnost ve vztahu. Nedůvěra jakoby podmiňovala, provokovala nevěru. Přítomnost nedůvěry a případně následné nevěry prudce snižuje kvalitu partnerského spoluzití a života člověka vůbec.“¹⁰

Nevěra není zákonným nárokem pro rozvod manželství, nicméně v naší převážně monogamní společnosti je důležitým hlediskem pro zachování či rozpad rodiny. Jen málo osob je schopno nevěru partnera tolerovat, vyrovnat se s ní a znovu obnovit důvěru. Některé ženy dokonce o partnerově nevěře ví, ale v rámci zachování klidu a manželství ji nevidí. Někteří lidé mnohdy ani s nevěrou nebojují, neboť v dysfunkčních rodinách není důvod nevěru řešit, kvůli výskytu jiných patologických jevů.

Dalším důvodem rozpadu rodiny může být i žárlivost. Lehká žárlivost je projevem lásky a starosti o blízkou osobu. Pokud však žárlivost přesáhne přiměřené meze, může se jednat o omezování osobní svobody člověka. Většinou muži mají tendence a snahy ženy kontrolovat, považují je za svůj majetek a z tohoto důvodu si dělají právo na jejich osobní a soukromé aktivity a čas. Potřebují vědět přesně, kde se žena nachází, co dělá a s kým se stýká. Většinou se muži nelíbí ani to, že žena si vyjde s kamarádkami jen tak na kávu či ven.

Citové výbuchy slouží žárlivým lidem k ovládnutí partnera. Jejich hlasité, intenzivní a neutichající vynucování si toho, aby měli pod kontrolou veškerý partnerův čas, myšlenky a touhy, připomíná mentalitu otrokáře. Žárliví lidé jsou přesvědčení, že jejich přístup k partnerovi je úplně spravedlivý a správný, tím ho vlastně nutí žít ve svém područí. Problém spočívá v tom, že i kdyby jim partner chtěl jakkoliv vyhovět, žárlivec není s jeho chováním spokojený (Pavlučiková, 2008).

Přehnaná žárlivost se projevuje zejména kontrolováním telefonu, častými kontrolními hovory, kde se žena nachází a s kým je, vyzvedáváním z práce, neochotou ženu pouštět samotnou ven. Žena se tak ocitá pod palbou neustálých výčitek a hádek, neboť muž jí většinou nevěří, že se s nikým nestýká. Takovýto problém často vede k rozpadu manželství

¹⁰ Pavlučiková, E. *Psychologické poradenství pro partnerov a rodiny*. Prešov: Privatpress, 2008; str. 119

či vztahu, neboť tlak a stres, které vyvíjí žárlivý partner, jsou velmi těžko zvladatelné. Neobvyklá není ani psychologická péče, neboť s tímto problémem si často sami zúčastnění neumí pomoci. V případě, že žárlivý partner nechce odbornou pomoc, stává se život v takovémto vztahu velkou zátěží.

2.1.1 Rozvod

„Proč vlastně rozvodů přibývá? Příčin je několik a souvisejí s širšími sociálními změnami. Až na některé malé skupiny bohatých lidí už dnes manželství příliš nesouvisí s potřebou předávat majetek a status z generace na generaci. S rostoucí nezávislostí žen ztrácí manželství také svou někdejší úlohu nutného ekonomického partnerství. Celkově větší prosperita je příslibem toho, že v případě neúspěšného manželství mohou oba partneři snáze vytvořit samostatnou domácnost, než tomu bylo v minulosti. Skutečnost, že rozvod už dnes nepředstavuje sociální stigma, vyplývá do jisté míry z těchto změn, ale sama k nim dále přispívá.“¹¹

Rozpad manželství bývá vyústěním dlouhodobých problémů a partnerské krize. Jde o nenaplnění očekávání jednoho či obou manželů a dlouhodobé pocity nespokojenosti. Do manželství každý vstupuje s určitým očekáváním a představou o naplnění manželství a jeho fungování. Pokud nedojde k naplnění zmíněných představ a potřeb, vzniká určité napětí a tlak mezi manželi. Ty buď vyústí v manželskou krizi a následně vedou k rozvodu, nebo se manželé pokusí na základě své ochoty a spolupráce manželství zachránit. Jde ovšem o dlouhodobý proces, na kterém musí mít podíl obě strany a jde o intenzivní práci. Někteří manželé se k řešení neuchýlí vůbec a vzniklou situaci kompenzují jinými prostředky, jako je zvýšené pracovní nasazení, větší důraz na zájmy mimo rodinu, zaměření se na dítě atp. V období předrozvodové krize se někteří manželé svěří do péče psychologického pracoviště, kde je jim poskytována odborná pomoc (Výrost, Slaměník, ed., 1998).

Dle Možného (2006) je náš současný právní řád daleko liberálnější v regulaci zániku manželství, než jsou normy katolického církevního práva. Rozvedení muži i ženy mohou znovu uzavírat nové manželství, bez limitu opakování, zákon umožňuje rozvod na návrh jedné strany, i proti odporu druhé strany. Žaloba pro znásilnění je možná i mezi manžely a nevěra není právním důvodem k rozvodu. Zůstává ale restriktivní při kladení překážek

¹¹ Giddens, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 2005; str. 165.

svobodné vůli jedné nebo obou stran manželství ukončit. Řízení rozvodu je záležitost výlučně soudu a ten musí hájit především zájem dítěte a zájem společnosti. Rozhodnutí o rozvodu smí být vydáno až po rozhodnutí o svěřeni dětí do péče a upravení styku s nimi druhým rodičem.

Za možné příčiny rozvratu manželství můžeme označit neuvážený sňatek, rozdílnost povah, nezájem o rodinu, zlé zacházení, nevěru, alkoholismus, sexuální neshody, fyzické či psychické týrání, omezování osobní svobody atp. Obecně se dá říci, že rozvodová situace je zátěžová pro všechny zúčastněné, i pro členy širší rodiny, včetně blízkých přátel manželů (Výrost, Slaměník, ed., 1998).

Giddens (2005) také uvádí, že dalším významným důvodem je zvyšující se tendence hodnotit manželství podle míry osobní spokojenosti, kterou jedinci poskytuje. Zvyšující se počet rozvodů nemusí nutně vypovídat o hluboké nespokojenosti s institucí manželství, ale spíše rostoucí snahu o navázání a udržení hodnotného a naplňujícího vztahu.

Pokud se v rodině vyskytuje patologické chování nebo pouze neshody mezi manžely, děti to vždy pocítují jako druh určitého napětí a disharmonii. Udržování manželství za každou cenu, aby měly děti úplnou rodinu je nevhodné. V takovém prostředí děti spíše strádají, neboť si mnohdy neumí vysvětlit změny chování jednoho či obou rodičů, potažmo napětí, které mezi nimi panuje. Často si to děti dávají za vinu a žijí ve stresu, že se něco špatného stane. V takovém případě je lepší manželství ukončit a dětem dopřát klidný domov.

V porozvodové adaptaci dochází k postupnému vyrovnávání se vzniklou zátěžovou situací a stresem. Jedná se většinou o dlouhodobý proces znovunalezení duševní rovnováhy, životní spokojenosti a smyslu života. Porozvodovou adaptaci dělíme na dvě etapy. První etapu označujeme jako destruktivní ve smyslu dosavadní existující rodinné struktury, funkcí rodiny dále ve smyslu osobností zúčastněných stran. Je nutné poznat úplné dno, ve smyslu vztahovém a pocitovém, aby bylo umožněno vybudování nové vztahové struktury. Z toho hlediska je nutné, aby byl průběh rozpadu manželství co nejšetrnější. Neboť manželé přestávají být partneři, ale zůstávají rodiče společných dětí. Na tento stav by měl mít rozpad rodiny co nejmenší dopad. V druhé etapě se utvářejí nové interpersonální vztahy. Zaměřuje se především na uspořádání nových poměrů pro děti, vyjasněním změn ve vztazích v rámci širší rodiny, navazováním nových vztahů. V této etapě se rozvedení vyrovnávají s pocity úzkosti, strachu, osamění, s pocity méněcennosti,

sexuální frustrace. To se většinou týká pouze osob, které byly opuštěny nebo zaskočeny rozvodem. Pro některé partnery je rozvod naopak vysvobozením a začátek nové šťastnější životní etapy (Výrost, Slaměnik, ed., 1998).

„Je sice pravda, že společenské stigma plynoucí z rozvodu rodičů již dnes nepůsobí, to však neznamena, že rozvod ztrácí svůj psychologický význam jako faktor ovlivňující duševní zdraví dítěte a jeho osobnostní rozvoj. Chronický stres spojený s bojem rodičů vede někdy až k úzkostným stavům dítěte, které si může klást rozvod za vinu, případně i k jeho různým psychickým poruchám“¹²

O rozvodu by mělo být dítě informováno formou, které je schopno porozumět, ale vždy pravdivě a jasně, za účasti obou rodičů. Rodiče by se měli napřed domluvit navzájem, co chtějí dítěti říct a jakým způsobem. Vhodné je tuto rozmluvu nechat na dobu klidu, kdy není v plánu jiná činnost a není potřeba spěchat. Rodiče by také měli sledovat reakce dítěte. Dítě by mělo o dané situaci vědět, aby si nevytvářelo vlastní domněnky o situaci, která panuje a kterou dítě vnímá. Hlavním důvodem je láska a respekt k dítěti. Dítě se pak necítí ostrčené, ale v centru dění a ví, že s ním rodiče počítají a může se rodičů kdykoli na danou situaci zeptat (Špaňhelová, 2010).

Mnoho dětí, kterým se rodiče rozvedli, prospívá ve škole a nemají žádné známky sníženého sebevědomí. A naopak, mnoho dětí vyrůstajících v úplné rodině, má nešťastné dětství a problémy ve škole i v práci. Dlouhodobé studie, které se následkům rozvodu věnují, sledují důsledky rozvodů, které se uskutečnily v minulosti. Dnešní postoje se však změnily. Ještě před deseti lety byl rozvod více stigmatizován, než dnes. Kromě postojů okolí má významný vliv sociální politika státu, dostupnost péče a bytů a jiné faktory (Giddens, 2005).

Amato (in Giddens, 2005) uvádí, že na místo jednoduché otázky, zda škodí rozvod dětem, bychom měli zřejmě posoudit, o co je připravuje a co jim celkově přináší tato změna rodiny. Pravděpodobně nezáleží jen na přítomnosti či nepřítomnosti rodičů, ale také na stylu výchovy, která je dítěti poskytnuta. Zdá se, že nejlépe prospívají děti, které jsou milovány a jejichž rodiče jsou zásadoví, nikoliv však despotičtí a umí naslouchat jejich potřebám. Rozvod jistě k udržení zdravého stylu rodičovství nesvědčí, stejně jako rozhádání rodiče, kteří se snaží vztah stále udržet.

¹² Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008; str.85

Osamělí rodiče často mívají intenzivní a protichůdné pocity související s rozpadem rodiny, obecně jde o smutek a zklamání, někdy i o zoufalství. Pro děti bývá škodlivá i úzkost. Takové pocity dokonce prožívá i rodič, který vyvolal rozchod. Rozpad rodiny je obtížným obdobím pro všechny zúčastněné.

2.1.2 Úmrtí jednoho z rodičů

Situace, kdy zemře jeden z rodičů, je vždy velice traumatizující pro všechny členy rodiny, včetně širší rodiny a přátel. Je to období, kdy se se ztrátou blízké osoby musí vyrovnat všichni po svém a svým tempem. Děti bývají v emocionálně vypjatých dnech po úmrtí nebo pohřbu velmi smutné. Ještě nemají bariéru bolesti, která by jim bránila o tomto tématu racionálně uvažovat a formulovat myšlenky do zvědavých otázek.

Úmrtím jednoho z rodičů se život dítěte od základů mění. Dětské truchlení nesouvisí s uvědomění si ztráty milované osoby, ale přímo s prožíváním změn, které s ní bezprostředně souvisejí. V prvních týdnech je důležité spoluprožívat smutek s pozůstalým partnerem. V této souvislosti děti lépe odžívají smrt otce. Není to způsobeno tím, že by byl méně důležitý, ale proto, že ženy dokáží dát smutek více najevo, mají tendenci ho spolu s dítětem obrečet. Chytit se pevně do náruče, vyplakat se, uvolnit všechno nahromaděné emocionální napětí nesmírně pomáhá. Mnoho mužů to však nedokáže.¹³

Dítě truchlí jinak než dospělí. Smrt v rodině bude dítě trápit hlavně tehdy, ztratí-li pocit bezpečí, a když na své otázky nedostane odpověď. To, co děti postihuje, není samotný fakt smrti, ale prožitek ztráty všeho toho, co je v jejich mysli a v jejich citech spojeno se zemřelým člověkem. Tuto ztrátu si zpravidla neuvědomují ihned a najednou. Teprve s časovým odstupem přicházejí na to, o co přišly. Silně však na ně působí napětí v rodině, které umírání a smrt provází, mohou se cítit opuštěné těmi, kteří zůstali (Matějček, Dytrych, 1997).

Pomocí pro dítě v této těžké životní situaci může být i vytvoření atmosféry jistoty a bezpečí, ujištění, že je nadále milované a že se na nás může se vším obrátit a spolehnout. Poskytnutí prostoru pro truchlení je také důležitým prvkem při vyrovnávání se se ztrátou milované osoby. Ujištění, že pláč a smutek jsou normálními projevy této situace, dítě pochopí, že může nechat průchod svým pocitům a emocím. Je dobré vzít dítě sebou i na pohřeb. Je to jakýsi oficiální akt rozloučení a uzavření období s milovaným člověkem.

¹³ Kramulová, D. *Úmrtí v rodině předškoláka*. INFORMATORIUM 3-8 č.3/2006, Portál; Praha: 2006.

Průchod vzpomínek, návštěvy oblíbených míst, které připomínají danou osobu, jsou také přirozenou součástí truchlení. Dítě potřebuje žít s vědomím, že truchlící dospělý svoji bolest zvládne a že za nějaký čas ji překoná. Děti zvládnou vše, co zvládnou jejich dospělí. Potřebují být v centru dění a potřebují cítit, že nejsou opuštěné.¹⁴

2.1.3 Dobrovolně osamělí rodiče

V současné době se v naší společnosti pomalu zvyšuje procento žen, ale i mužů, kteří zůstávají dobrovolně bez partnera. Rodiny vedené jedním rodičem dnes tvoří téměř 20% všech rodin v České republice a trend je stále vzrůstající. Jedním z nejčastějších důvodů bývá samoživitelství jako důsledek rozvodu či rozpadu partnerství. Vysoká rozvodovost a stále běžná praxe svěřování dětí do péče matkám přetrvává jako jeden z nejvýznamnějších momentů vedoucí k samoživitelství žen. Příznačná je pro tyto rodiny rychlá a zásadní změna ekonomické situace i potřeba nově zorganizovat péči o děti a celou domácnost. Rodina je odkázaná pouze na jeden plat, a ačkoliv druhému z rodičů zůstává vyživovací povinnost, jeho výše většinou nekompenzuje ztrátu druhého platu. Rodič samoživitel si musí nově uspořádat sféru pracovní i soukromou. Jsou na něho kladeny zvýšené požadavky v rámci času i energie. Zvládnutí všech povinností, spojených s chodem domácnosti, pracovními povinnostmi a péčí o děti jsou velice zatěžující. Často se tyto rodiče neobejdou bez pomoci blízkých osob, nebo musí vynaložit nemalé finanční prostředky na zaopatření dětí a jejich hlídání jinou dospělou osobou či organizací. Pomalu se dostávají do začarovaného kruhu, kdy zvýšená potřeba financí úměrně snižuje množství času, které rodič samoživitel může poskytnout svým dětem. Horší situaci mají v této věci ženy, neboť jejich plat je v průměru o 25% nižší, než plat mužů ve stejné profesi.

Dalším důvodem je mimomanželská plodnost. Do této oblasti patří jak ženy osamělé v době porodu a po narození dítěte, tak i ženy ovdovělé a rozvedené, ale také nesezdané páry, které mají potomka mimo manželství. Nicméně odhady jsou takové, že minimálně polovina dětí, narozených mimo manželství se rodí ženě, která žije bez partnera.

Jedním z dalších důvodů je ovdovění. Ovdovění se nedá označit za dobrovolné, ale můžeme ho zahrnout v případě rozhodnutí vdovce či vdovy nenavazovat další vztah.

Ženy tvoří takřka 90% osob, jež vedou tyto domácnosti. V rodinách osamělých matek žena zastává jak roli pečovatelskou, tak roli živitelskou. Vzhledem k tomu, že ženy

¹⁴ Ryšavá, Š. *Děti truchlí jinak*. Dostupné na: <http://www.umirani.cz/umirani-a-deti.html>

průměrně vydělávají méně než muži, se tím dostávají jako samoživitelky do těžké ekonomické situace. Tito osamělí rodiče jsou jednou z nejvíce ohrožených skupin chudobou. Platné nebo chystané změny zákonů nezlepšují, ale spíše zhoršují situaci samoživitelů. Na rodiče samoživitele dopadají již teď problémy, jako špatná dostupnost veřejných předškolních zařízení pro děti, snížení celkové výše rodičovských příspěvků, či zrušení možnosti přivýdělku při podpoře v nezaměstnanosti. Dalším dlouhodobým problémem zůstává nízké výživné a jeho neplacení. Životní úroveň samoživitelů se neustále snižuje. Zhoršují se i pracovní pozice pečujících matek, jsou více ohroženy nezaměstnaností a zaměstnavatelé jim často neumožňují pracovat na zkrácený úvazek.

2.2 Důsledky rozpadu rodiny

Rozpad rodiny má vždy vliv na všechny členy rodiny, kterých se týká. Nejvíce však obvykle bývají postiženy děti. Dospělý člověk mnohdy upadá do depresí ze selhání, ze ztráty zázemí a domova. Mívá pocity prázdnoty, zbytečnosti a marnosti.

„Matky, které zůstávají samy s dětmi (nikoli záměrně svobodné matky), se mohou setkávat s řadou problémů. První oblastí, z níž pramení zvýšení stres, jsou praktické otázky – finance, zaměstnání, vedení domácnosti. Druhou oblastí jsou osobní problémy – emoční distres, změny v sebepojetí a ohrožení osobní identity. Třetím možným zdrojem stresu jsou vztahy – problémová interakce s dětmi, stále konfliktní vztah s bývalým manželem, nejistota v případném rýsujícím se dalším vztahu aj. Je vysoce pravděpodobné, že ženy v takové zátěžové situaci pocítí ztrátu energie, pocity beznaděje a deprese. To, co bylo dříve záležitostí obou rodičů, je pouze na nich. Mohou být přetížené a podrážděné, což se odráží na zhoršeném vztahu s dětmi. To zpětně vede k výčitkám, pocitům viny a pochybnostem o sobě.“¹⁵

Situace však pro děti bývá mnohem složitější. Reakce dítěte se většinou odvíjí od jeho věku, jeho vlastností, charakteru, temperamentu a od toho, jak bylo zvyklé bojovat s různými překážkami v minulosti. Většinou jde o jakési obranné mechanismy dítěte. Dítě se většinou snaží na sebe upozornit, aby se rodiče přestali zabývat svým problémem a pozornost zaměřili na něj. Jedním z mechanismů, jako reakce na problémy mezi rodiči, může být zvýšená lhavost. Lhaním si často menší děti vytváří svůj svět, ve kterém je jim lépe, než v tom skutečném. Chce však, aby jeho lžím uvěřili i ostatní. Aby se stalo něčím

¹⁵ Sobotková, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001; str. 132

zvláštní. Často se však spíše setkává s nepochopením a nepřijetím ve skupině vrstevníků, neboť ti většinou vědí, že dítě lže a mohou začít dítě pomalu vyřazovat ze svého kolektivu.

U menších dětí, zhruba od 8. měsíce do konce mladšího školního věku dítěte (cca 11 let) se mohou objevit noční můry či děsy. Dítě se jakoby probudí, jeho vnímání však není zcela úplné, začne křičet, většinou mu ale není dobře rozumět. Příčinou mohou být prožitky ze dne. Situace, kterým dítě nerozumí, nikdo mu je nevysvětlil, pak způsobují psychickou zátěž pro dítě, která při nočním uvolnění vyplouvá na povrch. Může to být hádka rodičů, nevysvětlené domácí napětí, neobjasněný pláč matky. Následně se také dítě může začít pomočovat, ačkoliv již je ve věku, kdy se dávno nepomočuje a umí se obsloužit bez problémů samo. Může se také pomočit přímo před rodiči, při konfrontaci s jejich ostrou hádkou, ve chvíli strachu, který si nedovede vysvětlit.

U některých dětí se také může vyskytnout zvýšená lhostejnost, která dříve nebyla u dítěte běžná. Dítě se chová, jako by se ho nová situace v rodině netýkala. Dítě si s tím ale naopak neví rady. Může tím také vyjadřovat obranný postoj. Nechce, aby se ho to dotýkalo, tak si to nepřipouští.

Závažnějším problémem v těchto situacích může být i útěk dítěte z domova. Dítě utíká před situací, která se doma odehrává, a proto před ní utíká, nechce ji déle snášet. Většinou si při tomto zkratu neuvědomuje, že tento čin nemá budoucnost. Přijde noc, dítě se bude bát zůstat venku, v lese či na zastávce, nebude mít kam jít. Jiným důvodem může být opět touha upozornit na sebe a odvést rodiče od jejich hádek.

Drobné krádeže jsou také protestní reakcí na vzniklou domácí situaci. Dítě něco ukradne ne proto, že mu to chybí, ale proto, že chce, aby se na to přišlo a upoutalo na sebe pozornost. Chce, aby se problémy v rodině vyřešily a rodiče se zase začali věnovat jemu, nejlépe společně.

Některé děti cítí odpovědnost za vzniklou situaci. Přemýšlí, co udělalo špatně, vyčítá si, že nebylo hodné, že se špatně učí, má výčitky svědomí. Může se trápit i tím, že pokud by dítě nebylo, rodiče by se jistě nehádali a všechno by bylo v pořádku. Taková vina dítě tíží a užírá, stává se více smutné, není se sebou spokojené, přestává se stýkat s kamarády, může se zhoršit i ve škole (Špaňhelová, 2010).

Děti si často, díky malé pozornosti matky, která má minimum času na péči o svoje dítě, hledají náhradu a vyplnění volného času. Často tak uvíznou ve vrstevnické partě, která nemá příliš vhodnou náplň trávení volného času. Většinou se tam vyskytují podobně

opuštěné děti a vyhledávají zdroj zábavy v aktivitách, mnohdy hraničící se zákonem. U těchto dětí se může náhle vyskytnout záškoláctví, zvýšená agrese, problémy s rodiči, zvýšená neukázněnost, neposlušání rodičů, drogová závislost, alkohol, krádeže, gamblerství a jiné patologické chování. S těmito problémovými dětmi si většinou rodič sám neví rady, a proto je vhodné začít s odborným poradenstvím.

Dalším závažným problémem rozpadu rodiny je hrozba horšího ekonomického statusu rodiny, hraničící mnohdy až s chudobou. Zdrojem chudoby bývá obecně nezaměstnanost, nízký příjem ze zaměstnání nebo nízké vzdělání a malé vlastní zdroje. Děti mohou vlivem chudoby pociťovat zvýšená rizika s jejich tělesným i duševním vývojem, ale také v souvislosti s jejich budoucím zařazením do společnosti. U dospívajících dětí z chudých rodin se častěji objevují deprese, přejídání, vyšší míra psychických problémů a také vyšší sebevražednost. Na dospělé jedince má vliv každodenní stres, který charakterizuje život ve zhoršených ekonomických podmínkách. Má přímý vliv na jejich zdravotní stav a duševní rozpoložení. To se také často odráží ve zhoršené péči o děti. V případě, že sebou finanční nedostatek nese zhoršené prostředí, jako je stav bytu, či místa bydlení, případně neschopnost uspokojování základních potřeb je dopad na dítě ještě větší. Rodiče ohrožení chudobou málo reagují na úspěchy svých dětí, jejich schopnosti a málo s dětmi komunikují (Matoušek, Pazlarová, 2010).

Vlivem chudoby může dojít až k sociální exkluzi (vyloučení). Sociální exkluze je vyloučení ze života společnosti. V této situaci lidé nemají rovné příležitosti žít život ve srovnatelné kvalitě jako ostatní, mít práci, účastnit se kulturních akcí a mohou uspokojovat pouze základní potřeby (Mühlpachr, Vavřík, 2010).

Děti pocházející z takových rodin bývají často terčem posměchu svých spolužáků, obětí šikany z důvodů horšího oblečení, nedostatku moderních zařízení a neúčastnění se nadstandardních školních akcí. Tyto děti také často nemohou najít přátele a zůstávají samotné. Děti se s těmito problémy nemají komu svěřit, neboť rodiče řeší většinou spoustu jiných problémů, spojených s financemi, a zůstávají uzavřeni sami v sobě. Často se u těchto dětí projevují i psychické problémy, které si nesou až do dospělosti.

2.3 Přístup společnosti k neúplným rodinám

I přes to, že se společnost již poměrně úspěšně vyrovnala se stále častějším výskytem neúplných rodin a rodičů samoživitelů, možná pomoc společnosti, státu či zaměstnavatelů stále není na takové úrovni, aby se samoživitelům dařilo žít v určité ekonomické a sociální normě.

Přístup některých zaměstnavatelů se sice již pomalu zlepšuje, jde stále o velmi malé procento v celkovém objemu. Zaměstnaní rodiče samoživitelé se stále potýkají s problémy, kdy musí řešit pracovní dobu a finanční ohodnocení. Firmy se stále ještě zdráhají poskytnout těmto rodičům práci na zkrácený úvazek, či práci z domova. Pokud ano, úměrně jim zkrátí i vyplácenou mzdu, čímž rodiče nutí buď pracovat na celý úvazek, nebo si hledat jiný přivýdělek. Což opět vede ke ztrátě času, který mohou rodiče věnovat péči a starosti o děti.

Dalším významným problémem jsou školská zařízení. Ať už jde o malé děti, navštěvující mateřské školky, či školáky. Problémy vznikají hlavně v době prázdnin, kdy je rodič nucen si buď vybrat dovolenou, nebo vyhledat jiné zařízení, kam může dítě umístit, v případě, že nemá žádnou jinou blízkou osobu, která by se o dítě postarala. Takováto náhradní zařízení jsou však většinou hrazená, což si rodič samoživitel většinou nemůže ze svého rodinného rozpočtu dovolit. Východiskem by byla práce z domova, ale ne vždy je to možné a ne u každé práce je tato možnost reálná. Velikou zátěží pro rodiče malých dětí jsou letní prázdniny, neboť období 2 měsíců lze jen těžko pokrýt z dovolené. Pokud rodič nemá žádné blízké příbuzné, kteří by mu s dítětem pomohli, je tato situace pro rodiče i dítě značně stresující.

Pomoc rodinám poskytuje i stát. Systém státní sociální podpory je upraven zákonem č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů. Podle tohoto zákona se poskytují následující dávky:

- Přídavek na dítě
- Rodičovský příspěvek
- Příspěvek na bydlení
- Porodné
- Pohřebné

Přídavek na dítě je základní dlouhodobou dávkou poskytovanou rodinám s dětmi. Nárok mají rodiny s příjmem do 2,4 násobku životního minima. Přídavek je poskytován ve třech výších podle věku dítěte.

- Do 6 let 500,- Kč
- 6-15 let 610,- Kč
- 15-26 let 700,- Kč

Nárok na rodičovský příspěvek má rodič, který po celý kalendářní měsíc osobně, celodenně a řádně pečuje o dítě, které je nejmladší v rodině a to do vyčerpání celkové částky 220.000,- Kč, nejdéle do 4 let věku dítěte.

Příspěvkem na bydlení stát přispívá na náklady na bydlení rodinám a jednotlivcům s nízkými příjmy. Nárok na příspěvek má vlastník nebo nájemce bytu, přihlášený v bytě k trvalému pobytu, jestliže 30% příjmů rodiny nestačí k pokrytí nákladu na bydlení a zároveň těchto 30% příjmů rodiny je nižší, než příslušné normativní náklady stanovené zákonem.

Porodné je dávkou, kterou rodině s nízkými příjmy stát jednorázově přispívá na náklady související s narozením prvního dítěte. Nárok na porodné je vázán na stanovenou hranici příjmu v rodině, která v kalendářním čtvrtletí předcházejícím narození dítěte musí být nižší než 2,4 násobek životního minima rodiny. Výše porodného činí 13.000,- Kč, na první živě narozené dítě. Narodí-li se s prvním živě narozeným dítětem další živě narozené dítě nebo děti, výše porodného činí 19.500,- Kč.

Na pohřebné má nárok osoba, jež vypravila pohřeb nezaopatřenému dítěti, nebo osobě, která byla rodičem nezaopatřeného dítěte, a to za podmínky, že zemřelá osoba měla ke dni úmrtí trvalý pobyt na území ČR. Výše pohřebného je stanovena pevnou částkou 5.000,- Kč.

Pro účely státní sociální podpory se rodinou rozumí soužití rodičů a nezaopatřených dětí ve společné domácnosti. Za nezaopatřené dítě, je považováno dítě do skončení povinné školní docházky a dále, pokud se buď připravuje na budoucí povolání, nebo je zdravotně postižené, nejdéle však do 26 let. U příspěvku na bydlení jsou společně

posuzovány všechny osoby, které jsou v bytě hlášeny k trvalému pobytu, podmínka společné domácnosti se nevyžaduje.¹⁶

V současné době, kdy se nadále projevuje finanční krize, neustálé zdražování jak služeb, tak potravin by bylo vhodné zmíněné výpočty pro nárok na dávky upravit. Zdá se, že stát ještě nereagoval na zvyšující se finanční nároky každodenního života pro rodiny s dětmi.

Problémovým rodinám také pomáhají církevní a neziskové organizace, zejména v oblasti sociálních služeb. Jedná se o různé formy azylové bydlení, poradenství, asistenčních a mediačních služeb. Významně se angažují při poskytování krizové intervence. V poslední době dochází k jejich výraznému rozvoji v počtu i druhu poskytovaných služeb. Jejich role je nezastupitelná v systému sociální pomoci.

¹⁶ Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Státní sociální podpora*. Dostupné na: <http://www.mpsv.cz/cs/2>

II. PRAKTICKÁ ČÁST

3 VÝZKUM

V praktické části práce se zaměřím na problematiku žen samoživitelek. Jakým způsobem se potýkají s nepřítomností otce dětí v rodině, s chybějícími financemi a pomocnou rukou partnera. Zda se v jejich rodinách vyskytují odlišné situace, než v rodinách úplných a jak je řeší. Jestli v případě rozpadu rodiny nastala nějaká změna v chování dětí, a jaký má tato nová situace dopad na děti a celkový chod rodiny. Zda mají dostatek času pro svoje děti a pro sebe a potřebují pomoc jiných blízkých osob ke zvládnutí běžné péče o domácnost a děti.

3.1 Kvalitativní výzkum

„Hlavní skupinu metod sběru dat v empirickém výzkumu tvoří naslouchání vyprávění, kladení otázek lidem a získávání jejich odpovědí. Dotazování obecně zahrnuje různé typy rozhovorů, dotazníků, škál a testů.“¹⁷

Pro poznání problematiky neúplných rodin jsem zvolila kvalitativní výzkum, neboť se jeho prostřednictvím můžeme dozvědět přímé názory, postoje a pocity žen samoživitelek. Kvalitativní výzkum se snaží porozumět jevům, které zkoumá a jejich vysvětlení. Cílem je získat popis zvláštností jednotlivých případů.

3.2 Rozhovor

Kvalitativní výzkumné šetření bylo provedeno formou polostrukturovaného rozhovoru. Tato forma byla zvolena s ohledem na citlivé téma pro ženy samoživitelky, neboť některé ženy vnímají rozpad rodiny jako osobní prohru. V rámci rozhovoru se dá lépe navodit uvolněná atmosféra, ženy tak lépe reagují a odpovídají i na otázky, které jsou jim nepříjemné. Do výzkumu bylo zařazeno 31 žen samoživitelek ve věku 20 – 50 let, alespoň s jedním dítětem ve věku od 3 let, s ukončeným středním nebo vysokoškolským vzděláním. Respondentky žijí v různých ekonomických vrstvách, ve městě nebo na vesnici.

V úvodu rozhovoru byly ženy seznámeny s účelem šetření a ujistěny o naprosté anonymitě. Rozhovory byly většinou vedeny v domácím prostředí respondentek, které jim umožňovalo klid, bezpečí a uvolněnost.

¹⁷ Hendl, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál 2005; str. 164

Pevně stanovených otázek v rozhovoru je 21 a jsou rozděleny do 4 částí. V první části byly 3 otázky zaměřeny na demografické údaje o respondentkách, v další části je 5 otázek zaměřených na manžela či otce dětí, dále 4 otázky směřované na děti samotné a jejich prožívání rozpadu rodiny a konečně 9 otázek zaměřených přímo na ženy. Pokud bylo třeba, položila jsem doplňující otázky pro lepší vysvětlení situace nebo jevu. Při rozhovorech byly všechny ženy klidné, otázkám rozuměly a odpovídaly ochotně. Pevně stanovené otázky v rozhovoru přikládám jako přílohu č. 1.

Setkala jsem se i s odmítnutím některých žen, zejména vdov, které o svojí situaci nechtěly mluvit, což je pochopitelné. Některé ženy se natolik styděly za svojí situaci, zejména ženy rozvedené či opuštěné mužem, že rozhovor odmítly poskytnout.

3.3 Interpretace výzkumného šetření

V této části vyhodnotím získaná data z rozhovorů, které zpracuji a provedu analýzu pomocí slovního hodnocení.

Výzkumného šetření se dle **otázky č. 1** zúčastnilo celkem 31 žen, z toho 16 respondentek bylo *rozvedených*, 13 *dobrovolně osamělých matek*, z nichž 2 respondentky jsou osamělými matkami pouze pro sociální správu, jinak mají obě partnera a 2 *vdovy*.

Dle **otázky č. 2** se výzkumný vzorek skládal především z rozvedených žen, kterých bylo 16, v zastoupení 6 vyučených ve věku od 28 – 47 let, 8 se středním vzděláním s maturitní zkouškou ve věku od 29 – 46 let a 2 ženy vysokoškolského vzdělání ve věku 39 a 45 let. Osamělých matek se středoškolským vzděláním bylo 7, vysokoškolaček 5 a jedna žena vyučená. První vdově je 39 let a je vyučená, druhé je 30 let a je vysokoškolačka.

V **otázce č. 3** zjistíme rozdělení dětí u jednotlivých kategorií žen. Nejvíce dětí vykazují rozvedené ženy s maturitním vzděláním a to 2 až 3 děti, vyučené ženy mají skoro výlučně po 2 dětech, zatímco vysokoškolačky mají vždy jen jedno dítě. Naproti tomu dobrovolně osamělé matky mají všechny pouze 1 dítě, výjimku tvoří 2 respondentky zahrnující se do kategorie osamělých matek kvůli sociálním dávkám, tyto mají obě 2 děti.

Odpovědi na **otázku č. 4** – jak dlouho je žena sama, byly velmi různé. U vyučených rozvedených žen je to v průměru 1 – 5 let, dále pak jednou 10 let a jednou 15 let. U rozvedených středoškolaček je to od 1 roku do 4, dále jednou 7 let, jednou 9,5 roku a 11 let. U vdov je to 1 rok a 5 let. Dobrovolně osamělé matky s maturitou jsou průměrně 1-6

let bez partnera, jedna uvádí 26 let. Vysokoškolačky žijí samostatně většinou od 2 - 5 let, jedna 8 roků. Vyučená osamělá matka je sama 6 let.

Otázka č. 5 – jak často se stýká otec s dětmi, přinesla mnoho různých odpovědí. Rozvedené ženy nejčastěji uváděly, že se buď nestýká vůbec, nebo nepravidelně, pouze jedna uvedla, že se otec s dětmi vídá denně, neboť je vozí do školy. 6 samoživitelek uvedlo, že se otec s dětmi nestýká vůbec, další uvádí nějaký pravidelný stanovený režim např.: 1x za 14 dní, 3 x týdně apod.

Na **otázku č. 6 a 7**, zda spolupracuje otec dětí a jakým způsobem, uvedla pouze jedna rozvedená vyučená žena, že jí otec dětí pomáhá s výchovou. Ostatní ženy uvedly, že ne. Pět rozvedených středoškolaček uvedlo, že jim otec dětí pomáhá s hlídáním, opravami v bytě, finančně nebo vozí děti do školy. Vysokoškolačky obě odpověděly, že jim otec dětí nevypomáhá vůbec. Osamělé matky uvedly ve čtyřech případech, že jim otec pomáhá s hlídáním nebo finančně.

8. otázka, zda vypomáhá otec dětí matkám, mimo určené výživné uvedlo 22 žen, že ne a pouze 5 žen ano.

Jak prožívaly děti rozpad rodiny - **otázka č. 9**. Překvapil mne vysoký počet odpovědí, kde ženy uváděly, že děti nesly rozpad rodiny pozitivně nebo neutrálně. Z celkového počtu 31 respondentek pouze 7 uvedlo, že děti měly v tomto období nějaké problémy.

V **otázce č. 10** jsem zjišťovala, zda nastala nějaká změna v chování či školním prospěchu u dětí. Jedna matka uvedla, že syn měl v období po rozpadu rodiny noční děsy, byl smutný a zamlklý. Dával si za vinu, co se stalo. Jeho otec byl ve výkonu trestu, když se chlapec narodil. Po 7 letech se vrátil a matka uvádí, že již jejich soužití nebylo možné, neboť se osobnost otce natolik změnila, že byl spíše přítěží než pomocí a oporou a ani běžná komunikace nebyla možná. Chlapec se na otce moc těšil, ale z jeho chování byl zklamaný a smutný. U dalších dětí nastala změna v chování i školním prospěchu. Většinou u děvčat se po čase podařilo prospěch i chování zase zlepšit. Další dítě mělo problémy až po určitém čase, v době puberty. Tam matka uvádí, že se syn stal nezvladatelný a dělal problémy, aby na sebe otce upozornil. Ten nejevil zájem a vztah matky se synem je nadále problematický. Obává se zhoršení a patologického chování.

V **otázkách č. 11 a 12** se ptám na volný čas dětí a zájmové kroužky. Ženy uváděly, že jejich děti navštěvují zájmové kroužky, převážně pořádané školou či školkou, které jsou bezplatné. Dá se říci, že děti z neúplných rodin tráví volný čas stejně, jako jejich

vrstevníci. Matky se snaží dopřát dětem stejné možnosti trávení volného času tak, aby to nezatížilo rodinný rozpočet. Pouze jedna žena uvedla, že syn nemohl navštěvovat placený kroužek, neboť na to neměla finanční prostředky. Dále uvedla, že vybrali jiný, který syna baví a je zdarma. Tato situace je tedy řešitelná.

Na **otázku č. 13**, zda mají ženy dostatek času se dětem věnovat, odpovídaly většinou shodně, že ho nemají tolik, kolik by si představovaly. Přes to ve výsledku 19 žen uvedlo, že si čas na děti většinou vždy najdou.

Další **otázka č. 14** zjišťuje, zda mají také dostatek času ženy pro sebe. Pouze 9 žen uvedlo, že si čas pro sebe najdou. Některé pouze někdy, jiné pravidelně. Ženy s více zaměstnáními nemají ve většině případů čas ani na sebe, ani na děti.

Otázky č. 15, 16, 17 a 18 se zaměřují na pomoc blízkých osob a rodinných příslušníků a také na to, jak moc je tato pomoc pro ženy důležitá. Pokud ženy využívají této pomoci, tak je to různě často. Dle dostupnosti a možností blízkých. Některé matky tuto pomoc využívají prakticky denně, jiné každý víkend a nejméně žen jen občas, výjimečně. Všechny ženy uvedly, že je tato pomoc pro ně velice důležitá, někdy až nepostradatelná. Týká se hlavně hlídání dětí, jejich doprovod do školky či školy, dále finanční a psychické podpory a zázemí. Zejména prázdniny dětí bývají velmi vypjatým obdobím pro matky samoživitelky, neboť mnohdy nemají tolik dovolené. Pokud rodiče matek také ještě pracují, je hlídání dětí o prázdninách velkým problémem, neboť na placené hlídání matky většinou nemají dostatek finančních prostředků.

V **otázkách č. 19 a 20** se snažím zjistit, jaké krizové situace musí matky samoživitelky řešit a jakým způsobem. Většinou ženy uváděly situace spojené s finanční stránkou. Dále pak již zmíněné hlídání menších dětí v době prázdnin. Další krizové situace řešily s dětmi a to potíže s chováním, či školním prospěchem. Některé ženy také uváděly jako krizovou situaci svoje psychické možnosti a nepohodu. S řešením jim většinou pomáhala opět rodina, či přátelé. Finanční potíže některé ženy řeší půjčkou, ale většina z nich na půjčku nedosáhne z důvodu nízkého příjmu, takže se musí obrátit na blízké osoby. Potíže s psychikou ženy řeší s psychologem nebo s kamarádkami.

Odpovědi na poslední **otázku č. 21** – jak ženy hodnotí nepřítomnost otce v jejich rodině, pro mne byly překvapivé. Dobrovolně osamělé matky s vysokoškolským vzděláním shodně uvedly, že je tato situace pro ně pozitivní. Stejný názor měly i rozvedené ženy se středoškolským vzděláním. Rozvedené matky s maturitou neuměly

situace zhodnotit, tak uváděly, že je negativní pro děti, pro ně samotné neutrální. Dobrovolně osamělé matky se středoškolským vzděláním naopak uváděly, že nepřítomnost otce v rodině hodnotí negativně.

Dále se budu věnovat jednotlivým souvislostem, které vyplynuly z výzkumného šetření.

Při vyhodnocení výsledků mne zaujalo, že nejvíce dětí mají ženy rozvedené s maturitním vzděláním, rozvedené středoškolačky mají děti 2 a vysokoškolačky pouze jedno. Osamělé matky mají vždy jedno dítě.

V rodinách, kde jsou děti malé (nebo v době rozpadu rodiny byly) a situaci příliš nevnímaly, nebo pro děti nenastala příliš výrazná změna, z důvodu, že otec v rodině stejně příliš nepobýval, hodnotí matky situaci pozitivně. Jsou ochotny si pro klid ve svojí rodině bez stresu a hádek, které muž většinou vyvolával, najít druhou práci, žádat a využívat téměř neustále pomoci blízkých osob a řešit časté finanční potíže. Všechny svůj volný čas věnují dětem a péči o ně, pro sebe čas většinou nemají nebo uvádějí jen velmi málo.

V rodinách, kde nesly děti rozpad rodiny špatně a negativně ženy shodně uváděly, že se otcové následně s dětmi nestýkají, nejeví zájem a pokud ano, tak velmi sporadicky. Také nevypomáhají finančně, někteří ani neplatí určené výživné. Tyto ženy často řeší finanční potíže a jsou závislé na pomoci blízkých osob. U dětí také nastala změna v chování či školním prospěchu. U některých se situace po čase uklidnila a vrátila do normálního stavu, u některých výchovné a školní nedostatky přetrvávají.

Ženy, které manžel opustil kvůli nemanželskému poměru, vidí rozpad rodiny pozitivně. Otázkou však zůstává, nakolik je tento stav pozitivní i pro děti. Některé uvádějí, že děti nesly rozpad rodiny dobře, pouze jedna uvedla, že dítě neslo odchod otce negativně. Spíše bych řekla, že tyto ženy vidí pozitivum v tom, že nežijí s člověkem, který je podvádí. Nejsem si jistá, jestli na tuto otázku ženy odpovídaly upřímně, neboť všechny shodně uvedly, že jsou rády, že je muž pryč od rodiny. Že to stejně neklapalo, popř. nedělalo dobrotu.

Vysokoškolsky vzdělané ženy, ať už rozvedené, či osamělé matky vidí způsob jejich života pozitivně. Všechny si uvědomují, že dětem chybí mužský vzor, ale jsou přesvědčeny, že se dá nahradit např. dědečkem, strýčkem nebo jinou blízkou osobou mužského pohlaví. Zatím také nemusely řešit žádné zásadní problémy a situace, které by

nezvládly samotné. Jsou ochotné více pracovat, obětovat svůj osobní čas pro finance. Muž jim nechybí.

V rodinách, kde otec udržuje alespoň nějaký kontakt s dítětem, navštěvuje ho a má o něj zájem, vidí matky rozpad rodiny velmi negativně. Dětem chybí mužský vzor, ženám finance a pomocná ruka. Zajímavé je, že tato manželství se většinou rozpadla kvůli neshodám mezi rodiči, či napětí a stresu, který v rodinách vládl, tedy neochotě na vztahu pracovat.

Ženy, které se snaží zajistit svým dětem srovnatelný životní standard, jaký mají děti v úplných rodinách, mají většinou minimálně 1-2 brigády či přivýdělky ke stálému pracovnímu poměru. Nemají proto čas ani na děti, ale ani sami pro sebe. Často se také více vzdělávají či rekvalifikují ve snaze zajistit si lepší postavení na trhu práce.

Zajímavé pro mne byly odpovědi dvou žen, které uvedly, že sice nemají čas na děti, ale pro sebe si ho vždycky udělají. Jde zřejmě o to, že když mají vše hotové a děti spí, ženy využívají tento čas pro sebe. Jedna matka uvedla, že vůbec nepouští televizi, ale věnuje se svým koníčkům. I takto je to možné. Tady by možná bylo vhodné, přesunout některé denní povinnosti na večer a více se během dne věnovat dětem.

Volný čas tráví děti z neúplných rodin většinou totožně, jako děti z rodin úplných. Matky využívají nabídek školek či škol, kde je možné navštěvovat zájmové kroužky různého zaměření a to většinou bezplatně. Děti tak jsou se svými kamarády a vrstevníky, které znají ze školy či školky a pro matky to nepřináší žádné zatížení rodinného rozpočtu. Jen málo otců se podílí na volném čase a zájmových aktivitách svých dětí.

Dostatek času na děti uváděly ženy, které mají velkou psychickou, finanční a časovou podporu svých nejbližších. Prarodiče, či jiné blízké osoby jim aktivně pomáhají a tyto ženy většinou nemají druhý zdroj příjmů, tedy chodí pouze do jedné práce. Tyto ženy také uváděly, že pokud se snaží adekvátně věnovat dětem, čas pro ně jim již nezbyvá. Jedna respondentka ovšem uvádí, že měla i 4 zaměstnání zároveň na různě krácený úvazek, a přes to si dokázala vždy udělat čas jak na děti, tak sama pro sebe. Tato otázka je velmi individuální a subjektivní neboť každé dítě je jiné a potřebuje jinou míru pozornosti a času.

Ženy, které nemají žádné blízké osoby a nevyžívají jejich pomoci, uvedly, že i přes to vidí tuto situaci pozitivně. Musejí vše zvládnout samotné, na otce se spolehnout nemohou, neboť ten se s dětmi stýká velmi málo a matce nepomáhá. I přes to, že musejí

více pracovat a s dětmi jim nikdo nepomáhá, mají za to, že se tato situace dá dobře zvládnout a je pro ně i jejich děti výhodnější.

V případě, že žena onemocní a nemůže chodit do práce, přichází rodina o hlavní zdroj příjmů. Ženy často tuto situaci řeší tím, že chodí do práce i nemocné, nebo si vezmou pár dní dovolené na uzdravení. Ohrožují tím hlavně svoje zdraví, ale také jim pak chybí potřebná dovolená na prázdniny s dětmi.

Ženy řeší své problémy zejména s kamarádkami. Rodiče zatěžovat nechtějí. Pokud je situace neúnosná, vyhledávají pomoc psychologa či bezplatné právní poradny.

Matky samoživitelky se shodují v tom, že je otec pro děti nezastupitelný v případě, pokud plní svoji roli. V opačném případě je to spíše zátěž pro celou rodinu. Život dítěte v narušeném prostředí, které dítě vnímá je podle většiny žen horší, než když žijí v domácnosti pouze s jedním rodičem, který se plně snaží uspokojovat všechny potřeby dítěte a dát mu veškerou pozornost a péči.

Některé ženy se v průběhu rozhovoru rozpovídaly o okolnostech jejich samoživitelství. O vyhrožování ze strany partnera, aby si dítě nenechávaly, o jeho nesouhlasu se zapsáním do rodného listu dítěte. Tím přišly o výživné na dítě. K prokazování otcovství se žádná neodhodlala ze strachu z partnera. Opačný případ byl, když žena prohlásila, že od něho (otce dítěte) žádné peníze nechce, že raději nebude jíst. Překvapila mě hrdost, se kterou se samoživitelka vzdává jistého příjmu od otce dítěte, na který má nárok především dítě. Sama vím, že komunikace s otcem dítěte je někdy velice složitá, ale připravit dítě z důvodu hrdosti o finanční zázemí, na které má nárok je dle mého názoru zbytečné. Pokud ovšem matka samoživitelka nedisponuje takovými příjmy, které jí vynahradí ztrátu výživného. To ovšem nebyl případ oné matky, o které se zmiňuji.

Jako samostatnou část bych chtěla vyhodnotit rodiny vdov, které mám v šetření zastoupeny pouze dvě. Vdov jsem kontaktovala celkem 6, ale pouze dvě mi poskytly rozhovor. Ostatní se omluvily, že je tato situace natolik závažná zatěžující a obávaly se velkého psychického vypětí. Obě ženy shodně vypověděly, že bez pomoci rodiny a nejbližších by situaci nezvládly. Jsou obě závislé na rodině, jak emocionálně, finančně, tak časově. Jedna žena musela odejít z práce, neboť nebyla schopná pracovat. Finančně je zabezpečila pojistka po zesnulém manželovi. Obě rodiny přišly o otce tragickou událostí. Děti tuto situaci nesly také velice těžce. Musely se vyrovnat s velkou ztrátou a velkým stresem. Obě matky vyhledaly pomoc psychologa. Děti se nezhoršily ani ve škole, ani

v jejich chování nenastala výrazná změna. Z počátku byly všechny více smutné a uzavřené, ale po určité době se pomalu situace zlepšila. Obě matky uvedly, že děti jim po tragické události více pomáhají, jsou hodné a celá situace je více sblížila.

Další zvláštní členění bych chtěla poskytnout dvěma ženám, které svoje samoživitelství uvádí jen z důvodů pobírání sociálních dávek. Obě mají dvě děti, jedna má středoškolské vzdělání, druhá je vysokoškolačka. Věk 33 a 40 let. Jsou to ženy s dobrým ekonomickým zázemím. Jejich partneři oba podnikají. Obě uvedly, že tento způsob života si zvolily v době, kdy přišlo na svět jejich první dítě a ekonomické podmínky byly velmi špatné. Proto se snažily získat více finanční podpory od státu. Důležité je také zmínit, že obě ženy mají „hodnou sociální pracovníci“, která je informuje o všech možnostech, jak získat přídatky a různé mimořádné sociální dávky. Tento způsob života jim vyhovuje. Děti mají oba rodiče a mají dobré socioekonomické postavení. Na otázku, proč se stále vydávají za samoživitelky, když nyní již mají dobré ekonomické zázemí a prostředky, shodně uvedly, že využívají jen toho, co stát nabízí. A pokud by toho nevyužívaly, byly by „hloupé“. Otce do rodného listu plánují dopsat, až v případě, když už nebudou mít finanční výhody z této situace.

Myslím si, že takový způsob chování jistě není v pořádku a přijatelný. Na druhou stranu je pravda, že sociální politika státu není dobře řešena. V určitých situacích se nezjišťuje majetek žadatele o dávky, ani jeho poměry v rodině. Jde opravdu jen o slušné chování a svědomí každého člověka. Na druhou stranu je smutné, že spousta žen, které tyto dávky potřebují, je nedostanou.

Musím konstatovat, že ženy, které si vybraly být dobrovolně osamělou matkou, svoji situaci zvládají mnohem lépe, než ženy opuštěné či rozvedené. Ať už jde o psychickou pohodu, organizaci času, péči o domácnost i více zaměstnání. Oporu muže nepotřebují, jsou smířené se svojí situací a snaží se ji brát pozitivně. Naproti tomu opuštěné ženy jsou více úzkostné, potřebují oporu muže, pomoc okolí a často si neví rady se svým životem.

Žádná z respondentek, které se zúčastnily výzkumu, ani jejich rodiny nejsou bezprostředně ohroženy chudobou ani sociálním vyloučením. V případě, že nebude žena dlouhodobě nemocná nebo nebude jiná překážka ve výkonu zaměstnání. U rozvedených žen je předpoklad, že pokud by nastala tíživá ekonomická situace v jejich rodině, pomůže bývalý manžel. U matek samoživitelek, které neudrží kontakt s otcem dítěte je pravděpodobnost ohrožení chudobou vyšší. Mohou využít pouze pomoci rodičů či přátel.

Nepodařilo se mi kontaktovat žádnou ženu, která by měla takové finanční potíže, které by ji a její děti dohnaly k využití azylového domu nebo jiného podobného zařízení. Proto nemohu s určitostí konstatovat, kolik neúplných rodin je chudobou přímo ohroženo a zda jde pouze o ojedinělý stav. Počet respondentek mého šetření je také příliš malý a výzkum časově ohraničený na vyhodnocení závěrů, zda je výchova pouze jednoho z rodičů srovnatelná s výchovou v úplné rodině. Jaký vliv to bude mít na děti v budoucnu, zda je matka schopna poskytnout dětem takové podněty a výchovu, která děti připraví na dospělý život a řešení problémů s tím souvisejících.

ZÁVĚR

Ve své bakalářské práci jsem se zaměřila na neúplné rodiny, vedené matkou. V teoretické části jsem se věnovala popisu rodiny, jejím funkcím a pojetí v tradiční a moderní společnosti. Dále pak jsem popsala typy partnerského soužití a to manželství, registrované partnerství a nesezdané soužití. V další části se věnuji neúplným rodinám, jejich vzniku a důsledkům rozpadu rodiny, buď vlivem rozvodu, úmrtí jednoho z rodičů či dobrovolného rozhodnutí zůstat osamělým rodičem. Posledním bodem byl přístup společnosti k neúplným rodinám.

V praktické části zjišťuji konkrétní problémy, se kterými se matky samoživitelky potýkají. Jakým způsobem je řeší, kde vyhledávají pomoc a zda je dostupná. Jak řeší nedostatek finančních prostředků, nedostatek času a chybějící pomocnou ruku otce dětí.

Většinou se ženy potýkají s podobnými potížemi, ať už mají vysokoškolské vzdělání, nebo jsou vyučeny. Nezáleží ani tak na počtu dětí, důležitější je věk, ve kterém se děti ocitly v situaci rozpadu rodiny. Malé děti většinou situaci neprožívají, neboť zatím nejsou schopny si ji plně uvědomovat. U větších dětí často dochází k poruchám v chování či zhoršení školního prospěchu. Otázkou však zůstává, jak se starší děti dokáží vyrovnat s rozpadem rodiny. Zda výchova matky dokáže dětem poskytnout všechny podněty, které ke svému zdárnému vývoji děti potřebují.

Všechny ženy řeší finanční problémy, neboť jeden jejich plat nepokryje veškeré výdaje domácnosti. Některým ženám muži často neplatí ani určené výživné, spíše ojediněle vypomáhají finančně i mimo výživné. Většina žen má ke svému stálému zaměstnání ještě další přivýdělnky či brigády. Snaží se děti finančně zabezpečit a dopřát jim vše, co ke zdravému životu a vývoji potřebují. Často je to na úkor svého vlastního času, který tak nemohou věnovat dětem nebo sobě.

Pokud ženy mají svoje rodiče či prarodiče, kteří jsou ochotni a schopni jim vypomáhat, využívají této pomoci v hojně míře. Některé matky uvedly, že je tato pomoc pro ně existenčně důležitá a život bez ní by si nedokázaly představit. Stejně ochotně využívají pomoci přátel, pokud mají tu možnost. Ať už je to s hlídáním dětí, doprovodem do nebo ze školky či školy. Finanční pomoc čerpají většinou od blízkých rodinných příslušníků, stejně jako psychickou podporu a dobré zázemí.

Nejvíce tuto výpomoc potřebují v době školních prázdnin. Nejhorší je situace v době letních prázdnin, kdy sama matka často nemá tolik potřebné dovolené, aby mohla být s dětmi doma. Navíc její absence v práci na tak dlouhou dobu není přípustná. Často se musí vystřídat všichni členové rodiny, kteří mohou s hlídáním pomoci. Na placené hlídání, které může být v podobě příměstských táborů, či letních táborů nebo slečny na hlídání, většinou ženy nemají finanční prostředky. Proto se období prázdnin stává pro ženy velmi náročným a stresujícím obdobím.

S tímto problémem může pomoci nový zákon, který umožňuje vznik takzvaných dětských skupin. Tato novinka umožní rodičům dřívější návrat do práce, neboť věk dětí v takových skupinách je stanoven na půl roku dítěte až předškolní věk. Zákon má i své odpůrce, neboť neklade vysoký důraz na vzdělání a kvalifikaci „tet“, které se mají o děti starat. Bude pouze na provozovateli, koho zaměstná.

Zaměstnavatelé i stát se tedy snaží neúplným rodinám pomáhat formou nových zákonů, zvýhodnění a opatření. Problémem však zůstává výše mzdy, která je u žen prakticky o 25% nižší, než u mužů. V případě samoživitelek je toho velkým problémem, neboť je to handicapuje a nutí hledat jiná řešení této situace pomocí přivýdělků či brigád. To je ochuzuje o čas, který mohou dětem věnovat a toto celé se odráží na dětech, které pozornost a lásku rodičů potřebují více, než novou hračku či značkové oblečení.

Je tedy nutné se v budoucnu i nadále touto problematikou zabírat a nacházet nová a lepší řešení pro osamělé rodiče, kteří ačkoliv se snaží svoje děti dobře zabezpečit a dát jim to nejlepší, nemohou většinou ovlivnit časový deficit, se kterým se potýkají. Dalším problémem, se kterým se osamělí rodiče potýkají zejména v menších městech a na vesnicích jsou uzavřená školská zařízení a mateřské školky v době prázdnin. Tady by mohl pomoci nový zákon o dětských skupinách a hlídání dětí přímo matkami na mateřské dovolené, kterým se v těchto dnech vláda zabývá. Další možností pomoci je umožnění osamělým rodičům práce z domova, na zkrácený úvazek a vyrovnání platového ohodnocení mužů a žen je vhodným řešením pro osamocené matky samoživitelky.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině ve znění pozdějších změn
2. Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a změny některých souvisejících zákonů ve znění zákona č. 239/2008 Sb., zákon o partnerství
3. Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře
4. Aldortová, N. *Vychováváme děti a rosteme s nimi*. Praha: Práh, 2010.
5. Bakošová, Z. *Sociálna pedagogika jako životná pomoc*. Bratislava: public promotion, 2008.
6. Giddens, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 2005.
7. Hartl, P., Hartlová, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004.
8. Hendl, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, 2005.
9. Hollá, Z. a kol. *Vybrané pedagogické aspekty rozvoja prosociálnosti u detí*. Ružomberok: Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2009.
10. Keller, J. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON, 2009.
11. Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008.
12. Křivohlavý, J. *Psychologie zdraví*. Praha: Portál, 2001.
13. Makarenko, A.S. *O výchově dětí v rodině*. Praha: Svoboda, 1947.
14. Matějček, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992.
15. Matějček, Z., Dytrych, Z. *Děti, rodina a stres*. Praha: Galén, 1994.
16. Matějček, Z., Dytrych, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha: Grada, 1999.
17. Matoušek, O., Pazlarová, H. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Praha: Portál, 2010.
18. Matoušek, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: SLON, 2003.
19. Možný, I. *Rodina a společnost*. Praha: SLON, 2006.
20. Možný, I. *Sociologie rodiny*. Praha: SLON, 2002.
21. Mühlpachr, P., Vavřík, M. *Sociální patologie*. Brno: IMS, 2010.

22. Pavlůčková, I. *Psychologické poradenstvo*. Prešov: Privatpress, 2008.
23. Potůček, M. *Sociální politika*. Praha: SLON, 1995.
24. Přadka, M., Knotová, D., Faltýsková, J. *Kapitoly ze sociální pedagogiky*. Brno: Masarykova univerzita, 2004.
25. Řezníček, I. *Metody sociální práce*. Praha: SLON, 2000.
26. Sobotková, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001.
27. Špaňhelová, I. *Dítě a rozvod rodičů*. Praha: Grada, 2010.
28. Tkáč, J. *Adiktologie*. Brno: IMS, 2011.
29. Uzel, R. *Abeceda sexu*. Praha: Nakladatelství XYZ, 2007.
30. Výrost, J., Slaměník, I., ed. *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál, 1998.
31. Gregorová, Z. Králíčková, Z. Nesezdané soužití v právním řádu ČR. *Právní rozhledy*, 1998; č.5
32. Kramulová, D. Úmrtí v rodině předškoláka. *INFORMATORIUM 3-8 č.3/2006*. Praha: Portál, 2006.
33. www.e-advokacie.cz; JUDr. Novotná, T. *Právní úprava registrovaného partnerství*.
34. www.socioweb.cz; Maříková, H. Vohlídalová, M. *Nestabilita partnerských soužití: rozpady kohabitací a rozvod manželství*. Rubrika: teorie pro všechny.
35. www.umirani.cz; Ryšavá, Š. *Děti truchlí jinak*.
36. www.mpsv.cz; Státní sociální podpora.

SEZNAM PŘÍLOH

PI: Pevně stanovené otázky v rozhovoru.

PŘÍLOHA P I: PEVNĚ STANOVENÉ OTÁZKY V ROZHOVORU

Rodinný stav: svobodná, rozvedená, vdova, (ne)dobrovolně osamělá matka

Věk a vzdělání

Počet dětí

Jak dlouho jste s dětmi sama?

Jak často se stýká otec s dětmi?

Spolupracuje s Vámi otec dětí?

Jakým způsobem?

Vypomáhá finančně mimo určené výživné?

Jak prožívaly děti rozpad rodiny?

Nastala poté nějaká změna v chování či školním prospěchu u dětí?

Jak tráví Vaše děti volný čas?

Navštěvují nějaké zájmové kroužky?

Máte dostatek času se dětem věnovat?

Máte dostatek času sama pro sebe?

Využíváte pomoci prarodičů či jiných blízkých osob?

S čím Vám pomáhají?

Jak často?

Je tato pomoc pro Vás důležitá?

Byla jste nucena řešit nějaké krizové situace jako matka samoživitelka? (např. s dětmi, financemi, zaměstnáním ..)

Jakým způsobem?

Jak Vy osobně hodnotíte nepřítomnost otce ve Vaší rodině?